

23. [REDACTED]

geïntimeerden,
hierna tezamen aangeduid als "Omwonenden",
advocaat: mr. M.E. Kingma te Amsterdam

tegen

de besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid [REDACTED]
[REDACTED], statutair gevestigd en kantoorhoudende aan de [REDACTED]
[REDACTED];

appellante
hierna: "[REDACTED]"
advocaat: mr. [REDACTED] te Haarlem

Inleiding

1. Deze zaak gaat over de vraag of de voorzieningenrechter van de Rechtbank Limburg terecht een verbod aan [REDACTED] heeft opgelegd om gewasbeschermingsmiddelen voor de lelieteelt te gebruiken op het perceel kadastraal bekend als [REDACTED] (het "Perceel"), dat midden tussen de woningen van de Omwonenden ligt. De Omwonenden menen dat dit verbod terecht is opgelegd.

2. De Omwonenden zullen in deze memorie van antwoord eerst kort de feiten uiteenzetten met betrekking tot de risico's van het gebruik van bestrijdingsmiddelen voor de lelieteelt, en het (voorgenomen) handelen van [REDACTED]. Daarna zullen de Omwonenden reageren op de opmerkingen van [REDACTED] over de positie van de rechter, de gevolgen van de uitspraak van de voorzieningenrechter en de civielrechtelijke implicaties van de regulering van bestrijdingsmiddelen. Tenslotte zullen de omwonenden ingaan op de grieven van [REDACTED] over (1) de toepassing van het voorzorgsbeginsel, (2) de vraag of er een reële kans is op gezondheidsschade en (3) de belangenafweging.

Feiten

3. Om te kunnen begrijpen waarom de Omwonenden in deze zaak naar de voorzieningenrechter zijn gestapt om een verbod op het gebruik van bestrijdingsmiddelen te verkrijgen, en om te kunnen begrijpen waarom dat verbod ook daadwerkelijk is toegewezen, zijn de feiten van groot belang. Hieronder zullen stapsgewijs de volgende feiten worden besproken:
 - a. Het Perceel bevindt zich middenin de bebouwde kom, grenzend aan een woonwijk. De Omwonenden wonen ongeveer tien tot vijftig meter van het Perceel en hebben bij elkaar opgeteld 25 thuiswonende jonge kinderen. Zie alinea 4 en 5 hieronder.
 - b. [REDACTED] wil(de) op het Perceel leliebollen gaan telen. In de lelieteelt worden per hectare verreweg het meeste gewasbeschermingsmiddelen gebruikt vergeleken met andere teelten. Zie hierover alinea's 6 t/m 9.
 - c. Gewasbeschermingsmiddelen worden toegelaten op de Nederlandse markt door het Ctgb. Door hiaten in de regelgeving en de voorgeschreven onderzoeken, wordt bij de toelating van gewasbeschermingsmiddelen nauwelijks of niet gekeken naar neurotoxische effecten van die middelen. Wegens dit gebrek aan onderzoek is het niet bekend of de middelen die [REDACTED] wilde gebruiken veilig zijn op het gebied van neurodegeneratieve en neuro-ontwikkeling effecten. Hierop wordt nader ingegaan in alinea's 10 t/m 30.
 - d. Tegelijkertijd weten we dat er een plausibel verband bestaat tussen de blootstelling aan bestrijdingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten zoals Parkinson en ontwikkelingsstoornissen bij kinderen. We weten alleen niet welke blootstelling aan welk middel precies welk effect veroorzaakt. Zie hierover alinea's 31 t/m 42.
 - e. Gezien deze feiten heeft de voorzieningenrechter terecht geoordeeld dat het voorzorgsbeginsel met zich mee brengt dat een verbod op bestrijdingsmiddelen in deze omstandigheden en voor dit perceel op zijn plaats is (al. 42).

Ieder van deze stappen wordt nader toegelicht.

(a) Situatie rondom het Perceel, gesprekken tussen partijen

4. De Omwonenden wonen in de woonwijk aan en achter het Perceel waarop [REDACTED] lilies wil telen. Een kaart van het perceel en de woningen is overgelegd als **productie 2** bij dagvaarding. Geïntimeerden sub 1 t/m 15 wonen aan de [REDACTED] en de [REDACTED] die direct grenzen aan het Perceel. Hun woningen liggen op tien tot dertig meter van het Perceel en hun tuinen liggen pal naast het Perceel. De overige geïntimeerden wonen iets verderop, aan de [REDACTED] [REDACTED] en [REDACTED]. De Omwonenden hebben bij elkaar opgeteld 25 thuiswonende jonge kinderen. Op

onderstaande foto is duidelijk te zien hoe dicht het Perceel bij een aantal woningen en tuinen ligt (de tuin met kinderspeelgoed hoort bij de woning op [REDACTED]).

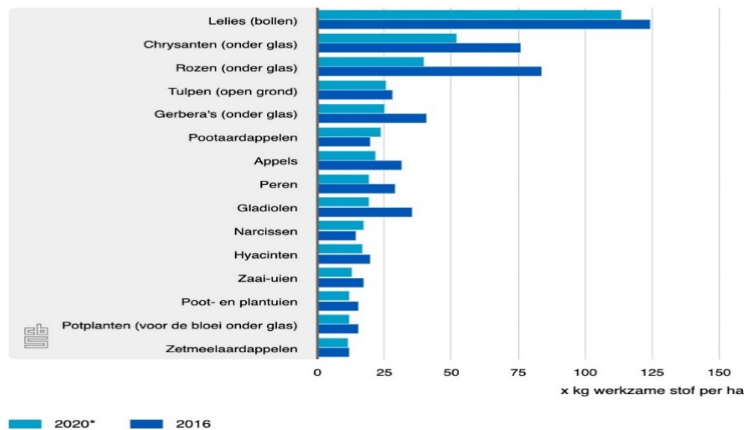
5. In november 2023 werd duidelijk dat [REDACTED] voornemens was om in 2024 lelies te telen op het Perceel. De Omwonenden hebben hun ernstige bezwaren hierover, vanwege de grote hoeveelheid bestrijdingsmiddelen die dit met zich mee zou brengen, aan [REDACTED] kenbaar gemaakt. Begin 2024 hebben er gesprekken plaatsgevonden tussen [REDACTED] en (een deel van) de Omwonenden. Naar aanleiding van die gesprekken heeft [REDACTED] (uiteindelijk) aangeboden om een aantal maatregelen te nemen om het risico op gezondheidsschade te beperken. De belangrijkste maatregelen waren een "groener" spuitschema en een bufferzone van 50 meter (zie verder dagvaarding al. 16). Na uitgebreid overleg binnen de groep van Omwonenden en het raadplegen van een deskundige, hebben de Omwonenden besloten om zich alsnog tot de voorzieningenrechter te wenden. Hiervoor was met name redengevend dat uit het OBO onderzoek (zie hierna al. 9 en **productie 11** bij dagvaarding) blijkt dat er restanten van bestrijdingsmiddelen worden teruggevonden in de buitenlucht, huisstof en urine van omwonenden en luiers van baby's in een straal van 250 meter rondom bollenvelden, en dat de hoeveelheid daarvan tot 250 meter nauwelijks afneemt. Om die reden vonden de Omwonenden een bufferzone van 50 meter niet voldoende. Daarnaast bleek dat het "groenere" spuitschema niet (althans niet aanzienlijk) minder gezondheidsrisico's met zich meebracht (zie hierna al. 38-41).

(b) Bestrijdingsmiddelen in de lelieteelt

6. Het gaat in deze zaak over bestrijdingsmiddelen. Deze worden ook wel gewasbeschermingsmiddelen genoemd (vooral door de industrie en in de wet- en regelgeving), landbouwgif (vooral door milieuorganisaties), of pesticiden. In deze zaak heeft de voorzieningenrechter een verbod opgelegd op het gebruik van bestrijdingsmiddelen voor de lelieteelt. Dat dat verbod is beperkt tot de lelieteelt, heeft een hele goede reden: in de lelieteelt worden per hectare verreweg het meeste gewasbeschermingsmiddelen gebruikt. Het gaat dan om dezelfde bestrijdingsmiddelen als bij voedselgewassen, maar in veel grotere hoeveelheden.

Onderstaande tabel, afkomstig van het CBS, die ook in alinea 20 van de dagvaarding staat, laat in één oogopslag zien hoe het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen in de lelieteelt zich verhoudt tot andere teelten.

Hoogste gebruik gewasbeschermingsmiddelen per hectare¹⁾

*voorlopige cijfers
1) bij gebruik van tenminste één gewasbeschermingsmiddel

7. In 2020 (het laatste jaar waarvoor cijfers van het CBS beschikbaar zijn) werden voor lelies dus bijna vijf keer zoveel bestrijdingsmiddelen gebruikt als voor pootaardappelen, en negen keer zoveel bestrijdingsmiddelen als voor zaai-uien. Gemiddeld werd in de lelieteelt 113,7 kg werkzame stof per hectare gebruikt. ██████ zou het volgens zijn standaard schema (**productie 6** bij dagvaarding) nog iets slechter doen: zij was voornemens afgerond 133,82 kg aan bestrijdingsmiddel per hectare te gebruiken. In gesprekken met de Omwonenden bleek ██████ bereid een ander soort lelies (Longiflorum) te telen waarop minder bestrijdingsmiddelen nodig waren en om een "groener" spuitschema te hanteren. Op grond van dit beperktere en groenere spuitschema (ook onderdeel van **productie 6** bij dagvaarding) zou ██████ het iets beter hebben gedaan dan gemiddeld: er zou volgens zijn eigen berekening nog 103,09 kilogram per hectare worden gebruikt.

██████ heeft het in de memorie van grieven zelf over 14,14 kg/ha. Kennelijk telt ██████ de bespuitingen met de insecticiden Olie-H (53,53 kg/ha) en Olie Kompaan (49,56 kg/ha) niet mee. Het is onduidelijk waarom zij deze middelen niet meetelt. Maar zelfs als men uit zou gaan van enkel de 14,14 kg/ha aan andere middelen, is dat nog steeds beduidend meer dan het gebruik voor voedselgewassen zoals consumptieaardappelen (7,8 kg/ha), maïs (0,8 kg/ha) of tarwe (1,4 kg/ha).

Zie **productie 20**: overzicht van gebruik verschillende gewasbeschermingsmiddelen in de landbouw, bron: CBS

Overigens lijkt ██████ een rekenfout te hebben gemaakt in het schema "groener alternatief Longiflorum" (**productie 6** bij dagvaarding); als alle hoeveelheden bij elkaar worden opgeteld, gaat het in het totaal om 117,22 kg/ha in plaats van 103,08 kg/ha.

8. Na het vonnis van de voorzieningenrechter, heeft ██████ besloten om wortels te telen op het Perceel in plaats van lelies. Wortels zijn minder lucratief dan lelies, maar brengen

ook een veel minder groot gezondheidsrisico met zich mee voor omwonenden. Afhankelijk van het soort wortels wordt er per hectare 3,5 kilo (bos- en waspeen) of 3,4 kilo (winterpeen) aan werkzame stoffen per jaar gespoten (zie **productie 20**) Dat is een gigantisch verschil met de 117,22 kilo per hectare die [REDACTED] zou hebben gebruikt voor de lelieteelt.

9. Het probleem met het grootschalige gebruik van bestrijdingsmiddelen, is dat deze middelen niet enkel op de betreffende gewassen terecht komen. Uit het "Onderzoek Bestrijdingsmiddelen en Omwonenden" (OBO) dat tussen 2018 en 2020 is uitgevoerd in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (samenvatting in **productie 11** bij dagvaarding, zie ook bespreking in **productie 12** bij dagvaarding), is gebleken dat er binnen 250 meter van bollenvelden resten werden gevonden van bestrijdingsmiddelen in de buitenlucht rond woningen, in het stof op de deurmat en in het huisstof. Daarnaast zijn resten gevonden in de urine van omwonenden, bij volwassenen en in luiers van kinderen. De hoeveelheid van deze residuen nam pas af na 150-250 meter. Binnen die afstand werden er dus net zoveel bestrijdingsmiddelen aangetroffen als net naast het bollenveld. We weten dus dat de bestrijdingsmiddelen in aanzienlijke hoeveelheden in de woningen en lichamen van omwonenden van bollenvelden terecht komen. In het OBO onderzoek is niet gekeken naar de mogelijke gezondheidseffecten van die bestrijdingsmiddelen. Hiervoor is een nieuw onderzoek gestart, waarin daar wel naar wordt gekeken (OBO 2). De resultaten van dat onderzoek worden pas in 2028 verwacht.

(c) *Toelating van gewasbeschermingsmiddelen*

10. Op het juridische kader voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen, de werkwijze van het Ctgb en de lacunes in die werkwijze is uitgebreid ingegaan in alinea's 23 t/m 37 van de dagvaarding, die hier als herhaald en ingelast moeten worden beschouwd.
11. In de kern komt het neer op het volgende. Gewasbeschermingsmiddelen mogen in Nederland alleen maar worden gebruikt als deze zijn toegelaten door het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden ("Ctgb"). Op grond van artikel 20 van de Wet gewasbeschermingsmiddelen en Biociden ("Wgb") juncto artikel 28 van de Verordening (EG) 1107/2009 (de "Verordening Gewasbeschermingsmiddelen") is het gebruiken (of zelfs het voorhanden hebben) van gewasbeschermingsmiddelen die niet zijn toegelaten, verboden.
12. Het Ctgb moet toetsen of gewasbeschermingsmiddelen voldoen aan de vereisten van de Verordening Gewasbeschermingsmiddelen. Een belangrijke basisregel uit deze verordening is dat een gewasbeschermingsmiddel "*geen onmiddellijk of uitgesteld schadelijk effect op de gezondheid van de mens, met inbegrip van kwetsbare groepen*" mag hebben (artikel 4 lid 3 sub b Verordening Gewasbeschermingsmiddelen).
13. Daarnaast mogen gewasbeschermingsmiddelen enkel werkzame stoffen, beschermstoffen en synergisten bevatten die zijn goedgekeurd door de Europese Commissie, op grond van advies van de European Food Safety Authority (hierna aangeduid als: "EFSA", zie artikel 29 lid 1 Verordening Gewasbeschermingsmiddelen).
14. De Europese Commissie beslist op advies van de EFSA of een werkzame stof wordt goedgekeurd voor gebruik in de EU. Het advies van de EFSA is gebaseerd op een dossier dat door de producent van de werkzame stof wordt ingediend bij een lidstaat-rapporteur.

Conform artikel 8 lid 4 van de Verordening Gewasbeschermingsmiddelen is in een aparte commissieverordening vastgelegd aan welke vereisten dit dossier moet voldoen. Voor werkzame stoffen, is dit gereguleerd in commissieverordening 283/2013. Uit de bijlage bij die verordening blijkt dat het dossier resultaten moet bevatten van allerlei onderzoeken naar mogelijke schadelijke gevolgen van gebruik van het middel.

15. De nationale autoriteit, in Nederland dus het Ctgb, beslist of een gewasbeschermingsmiddel wordt toegelaten op de nationale markt. Ook dit gebeurt op aanvraag van de producent, en ook hiervoor moet de producent een dossier verstrekken. Welke data onderdeel uit moeten maken van het aanvraagdossier voor gewasbeschermingsmiddelen, is gereguleerd in commissieverordening 284/2013.
16. Niet alleen schrijven Commissieverordeningen 283/2013 en 284/2013 voor welke onderzoeken er verricht moeten worden voor het aan te leveren dossier, er wordt ook voorgeschreven hoe die onderzoeken precies moeten worden verricht. In de commissieverordeningen wordt daartoe verwezen naar lijsten met testmethoden en richtsnoeren die worden gepubliceerd in het Publicatieblad van de Europese Unie.¹ Deze lijsten zijn opgenomen in Mededelingen van de Commissie² en verwijzen naar testrichtlijnen opgesteld door de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (hierna aangeduid met de Engelstalige term "OECD").

Hiaten in de toelatingsprocedure

17. De hiervoor beschreven procedures lijken op het eerste gezicht heel secuur en volledig te zijn; zowel de werkzame stof als het gewasbeschermingsmiddel zelf worden beoordeeld op mogelijke risico's, en in beide gevallen dient de producent een dossier aan te leveren waarin resultaten staan van allerlei specifiek voorgeschreven onderzoeken conform OECD testrichtlijnen naar allerlei mogelijke gevolgen voor het milieu en de menselijke gezondheid.
18. Maar: het systeem van toelatingen kent belangrijke hiaten op het gebied van onderzoek naar neurotoxiciteit en neuro-ontwikkelingstoxiciteit van de werkzame stoffen en de gewasbeschermingsmiddelen.
19. Zowel bij de goedkeuring van de werkzame stoffen als bij de toelating van het gewasbeschermingsmiddel, is het niet verplicht om alle stoffen en middelen te onderzoeken op mogelijke neurodegeneratieve gevolgen.

¹ Bijlage bij commissieverordening 283/2013, punt 1.7: "Voor zover relevant worden de gegevens verkregen aan de hand van testmethoden die zijn opgenomen in de in punt 6 bedoelde lijst. Indien er geen geschikte internationaal of nationaal erkende testrichtsnoeren bestaan, moet er gebruikgemaakt worden van door de Europese bevoegde autoriteit erkende testrichtsnoeren. Indien van de norm wordt afgeweken, moet dit worden beschreven en gemotiveerd." In punt 6 van de bijlage staat vervolgens: "Met het oog op informatieverstrekking en harmonisatie worden de lijst met testmethoden en de richtsnoeren voor de tenuitvoerlegging van deze verordening gepubliceerd in het Publicatieblad van de Europese Unie. De lijst wordt regelmatig bijgewerkt."

² Mededeling van de Commissie in het kader van de uitvoering van Verordening (EU) nr. 283/2013 van de Commissie van 1 maart 2013 tot vaststelling van de gegevensvereisten voor werkzame stoffen overeenkomstig Verordening (EG) nr. 1107/2009 van het Europees Parlement en de Raad betreffende het op de markt brengen van gewasbeschermingsmiddelen en Mededeling van de Commissie in het kader van de uitvoering van Verordening (EU) nr. 284/2013 van de Commissie van 1 maart 2013 tot vaststelling van de gegevensvereisten voor gewasbeschermingsmiddelen overeenkomstig Verordening (EG) nr. 1107/2009 van het Europees Parlement en de Raad betreffende het op de markt brengen van gewasbeschermingsmiddelen.

20. Bij de toelating van gewasbeschermingsmiddelen hoeft op grond van Commissieverordening 284/2013 helemaal geen data te worden ingediend over mogelijke neurodegeneratieve effecten. Bij de goedkeuring van werkzame stoffen, is het op grond van punt 5.7 van de bijlage bij Commissieverordening 283/2013 enkel vereist om onderzoek te doen naar neurotoxiciteit (bij knaagdieren) in een aantal specifieke gevallen. Kort gezegd: als er al aanwijzingen zijn dat een stof mogelijk neurotoxisch is. In de laatste zin van punt 5.7 staat dat "moet worden overwogen" neurotoxiciteitsonderzoek op te nemen in routinematig toxicologisch onderzoek. Dat is nu dus niet het geval, en producenten van werkzame stoffen die goedkeuring aanvragen, voeren over het algemeen niet vrijwillig méér onderzoeken uit dan de verplichte onderzoeken.
21. Indien een werkzame stof wél mogelijk neurotoxisch is, kunnen er specifieke neurotoxiciteitsstudies gevraagd worden door de beoordelende autoriteit. Maar: deze neurotoxiciteitsstudies hebben een maximale duur van 90 dagen en zijn daarom niet geschikt om langetermijneffecten (waaronder ziekten zoals Parkinson) vast te stellen.³ Er wordt momenteel in de praktijk géén specifiek histopathologisch onderzoek naar neurodegeneratieve effecten in verschillende regio's van de hersenen gedaan.⁴ De reguliere OECD-toxiciteitsstudies die op grond van de Commissieverordeningen verplicht zijn, zijn ook niet geschikt om de neurotoxische effecten van werkzame stoffen vast te stellen. Dit is uitgebreid besproken in alinea's 30-34 van de dagvaarding, waarnaar zij verwezen.
22. Het RIVM heeft in 2021 een rapport uitgebracht waarin wordt geconstateerd dat bij de toelating van gewasbeschermingsmiddelen niet of onvoldoende wordt gekeken naar neurodegeneratieve ziekten zoals Parkinson, Alzheimer en ALS. Dit rapport is overgelegd als **productie 9** bij dagvaarding. In het rapport valt onder meer te lezen:

"In de huidige vereisten in de OECD-testrichtlijnen zijn de neurodegeneratieve parameters niet expliciet benoemd. Hoewel onderzoek naar deze aanvullende parameters niet uitgesloten is in de testrichtlijn komt het in de praktijk niet voor dat dit ook daadwerkelijk wordt uitgevoerd."

Vervolgens worden er een aantal aanbevelingen gedaan om dit hiaat op middellange en lange termijn op te lossen.

23. Naast het hiaat op het gebied van neurodegeneratieve ziekten, kent de toelatingsprocedure ook een hiaat op het gebied van onderzoek naar neurologische ontwikkelingseffecten bij ongeboren en jonge kinderen. Ook deze onderzoeken hoeven bij de toelating van werkzame stoffen niet standaard te worden uitgevoerd en worden in de praktijk ook niet uitgevoerd.⁵ Al in 2013 publiceerde het "Panel on Plant Protection Products and their Residues" van de EFSA een rapport waarin op verzoek van de Europese Commissie werd gekeken naar de mogelijke ontwikkelingsneurotoxiciteit (development

³ Productie 9 bij dagvaarding: Heusinkveld e.a., Gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten: mogelijkheden om de toelatingsvereisten te verbeteren, RIVM rapport 2021, p. 18.

⁴ Productie 9 bij dagvaarding: Heusinkveld e.a., Gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten: mogelijkheden om de toelatingsvereisten te verbeteren, RIVM rapport 2021, p. 18-19.

⁵ Zie Mie, A., Rudén, C. Non-disclosure of developmental neurotoxicity studies obstructs the safety assessment of pesticides in the European Union. Environ Health 22, 44 (2023). <https://doi.org/10.1186/s12940-023-00994-9>

neurotoxicity; DNT) van twee toegelaten werkzame stoffen.⁶ Het panel oordeelde in dit rapport dat de opsporing van effecten op de ontwikkeling verbetering behoeft.

24. De Gezondheidsraad roept in haar "Vervolgadvies gewasbescherming en omwonenden" op tot verbetering van de toelatingsprocedure op het gebied van effecten op ongeboren en jonge kinderen.

Productie 21: Gezondheidsraad, "Vervolgadvies gewasbescherming en omwonenden", nr. 2020/10 (samenvatting eerder overgelegd als productie 17 bij dagvaarding):

"In de toelatingsprocedure wordt slechts beperkt rekening gehouden met de effecten op het ongeboren kind. In 2012 adviseerde de Gezondheidsraad hiervoor de Extended One-generation reproductive Toxicity Study te gebruiken, omdat deze test ten opzichte van een oudere test meer parameters meet die informatie kunnen verschaffen over eventuele effecten op de ontwikkeling van het zenuwstelsel, het immuunsysteem en het hormonale systeem, mits de juiste (cohort)analyses hiertoe worden uitgevoerd. Fabrikanten kunnen echter nog steeds de oude test gebruiken. Verder wordt zelden een vervolgtest, zoals de Developmental Neurotoxicity Study, uitgevoerd.

In 2013 oordeelde de EFSA al dat de opsporing van effecten op het zich ontwikkelend zenuwstelsel verbetering behoeft. Er wordt in internationaal verband intensief nagedacht over methoden ter verbetering van de opsporing van effecten op het zich ontwikkelend zenuwstelsel op basis van een testbatterij van in-vivotesten met niet-zoogdieren, in-vitrotesten (celkweken) en in-silicotesten (computermodellen). Dit heeft echter nog niet geresulteerd in concrete aanpassingen in de toelatingsprocedure."
(onderstreping advocaat)

25. Een laatste probleem met de toelatingsprocedure van werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen, is dat er geen bepalingen zijn op grond waarvan de mogelijke reacties die kunnen ontstaan bij het gebruik van het gewasbeschermingsmiddel in combinatie met andere (goedgekeurde) gewasbeschermingsmiddelen en toevoegingsstoffen (die een spoedige binding van de stof op de plant dienen te bewerkstelligen) worden onderzocht, net als het cumulatieve effect van het gebruik van verschillende middelen achter elkaar op één perceel. Dergelijk onderzoek vindt dus in het kader van de toelatingsprocedure niet plaats.

De Gezondheidsraad beschrijft dit probleem als volgt (**productie 21**, p. 27):

"In de toelatingsprocedure worden de risico's van combinaties van werkzame stoffen alleen beoordeeld als deze samen in één gewasbeschermingsmiddel zitten of als gewasbeschermingsmiddelen bedoeld zijn om samen in één sproeitank te worden gemengd. Cumulatieve risicobeoordeling maakt verder geen deel uit van de procedure. Bij cumulatieve risico's gaat het om de situatie

⁶ EFSA PPR Panel (EFSA Panel on Plant Protection Products and their Residues), 2013. Scientific Opinion on the developmental neurotoxicity potential of acetamiprid and imidacloprid. EFSA Journal 2013;11(12):3471,47 pp. doi:10.2903/j.efsa.2013.3471

waarin mensen min of meer gelijktijdig aan meerdere gewasbeschermingsmiddelen worden blootgesteld, waarbij de diverse werkzame stoffen eenzelfde werkingsmechanisme en/of effect hebben. Ook al blijft de blootstelling aan elke afzonderlijk werkzame stof beneden de gezondheidkundige grenswaarde, dan nog kan de gezamenlijke werking van alle werkzame stoffen zo sterk zijn dat schadelijke effecten optreden. Een toelatingsprocedure die gebaseerd is op de beoordeling van individuele gewasbeschermingsmiddelen, kan dan ook tot een onderschatting van risico's leiden, een probleem waarop de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur recent ook heeft gewezen.

[...]

De toxiciteit van de hulpstoffen krijgt geen aandacht. Evenmin wordt onderzocht in hoeverre hulpstoffen de toxiciteit van de werkzame stof kunnen verhogen, bijvoorbeeld door de opname in het lichaam te bevorderen of de omzetting en uitscheiding te remmen. Dat kan ertoe leiden dat de grenswaarden van de werkzame stof een onderschatting vormen van de giftigheid van het mengsel. Uit onderzoek is inderdaad gebleken dat geformuleerde producten doorgaans aanzienlijk giftiger zijn dan de werkzame stof alleen."

(onderstreping advocaat)

26. In de samenvatting van het rapport staan de hiaten als volgt opgesomd (**productie 21**, p. 4):

"Een erkend probleem in de procedure is dat de risico's voor ongeboren en jonge kinderen er onvoldoende door worden afgedekt. Hetzelfde geldt voor neurologische aandoeningen die op latere leeftijd optreden, zoals de ziekte van Parkinson. Het is binnen de huidige procedures ook niet goed mogelijk om de risico's van blootstelling aan een stof vanuit verschillende bronnen of blootstelling aan verschillende stoffen tegelijk mee te nemen."

27. En de Gezondheidsraad heeft vervolgens als volgt geadviseerd (**productie 21**, p. 4):

"De commissie adviseert om in internationaal verband verder te werken aan de verbetering van de toelatingsprocedure, in het bijzonder aan de beoordeling van mogelijke effecten op de hersenontwikkeling van ongeboren en jonge kinderen en het risico op neurodegeneratieve aandoeningen, zoals de ziekte van Parkinson. Risico's die voortvloeien uit blootstelling vanuit verschillende bronnen of aan combinaties van stoffen, laten zich moeilijk betrekken bij een toelatingssysteem voor individuele producten. Een pragmatische oplossing is volgens de commissie de invoering van een extra veiligheidsfactor ('allocatiefactor') van nader te bepalen grootte, die de kans verkleint dat de gezamenlijke blootstelling vanuit verschillende bronnen en routes (werk, omgeving, voeding, particulier gebruik) en aan combinaties van gewasbeschermingsmiddelen gezondheidsschade veroorzaakt. De commissie beveelt aan dat Nederland zich binnen de EU actief inspant voor de invoering van een dergelijke factor in de toelatingsprocedure."

(onderstreping advocaat)

28. Niet alleen het RIVM en de Gezondheidsraad zijn kritisch over de hiaten in de toelatingsprocedure van gewasbeschermingsmiddelen. Het Ctgb zelf heeft ook aan de bel getrokken. In maart 2021 heeft het Ctgb bij de EFSA zijn zorgen geuit over de link tussen Parkinson en blootstelling aan pesticiden, en erop aangedrongen dat er meer onderzoek nodig is naar de effecten van blootstelling aan een cocktail van middelen.

Zie de brief van het Ctgb aan EFSA van 9 maart 2021 die is overgelegd als **productie 14** bij dagvaarding. Het Ctgb schrijft hierin onder meer:

"there are many more currently approved active substances for which we do not know whether exposure could be associated with Parkinson's disease."

[...]

"The next step could be to perform dedicated tests on active substances earmarked on the basis of the initial screening for their specific toxic effects on the substantia nigra. In our view, such experiments would have to be performed in ageing animals that are known to be more vulnerable to the toxic effects of pesticides. These experiments should also consider the possibility that combined exposure to multiple pesticides (that are often used in combination in agriculture) lead to greater neurotoxicity and a further enhanced risk of developing Parkinson's disease."

De EFSA erkent in haar antwoord (**productie 15** bij dagvaarding) dat het beschikbare onderzoek niet geschikt is om het risico op Parkinson te onderzoeken, en kondigt aan met een plan te zullen komen.

Zie daarnaast het advies van het Ctgb aan het ministerie van LNV over de hernieuwing van de goedkeuring van glyfosaat:

"Het Ctgb merkt daarbij op dat specifieke studieprotocollen om te kunnen bepalen of chemische stoffen neurodegeneratieve aandoeningen kunnen veroorzaken nog niet beschikbaar zijn. Dit geldt voor alle chemische stoffen, niet voor glyfosaat in het bijzonder. Het Ctgb vindt het belangrijk dat deze protocollen worden ontwikkeld en steunt de inzet van het ministerie van LNV en het RIVM op dit vlak."

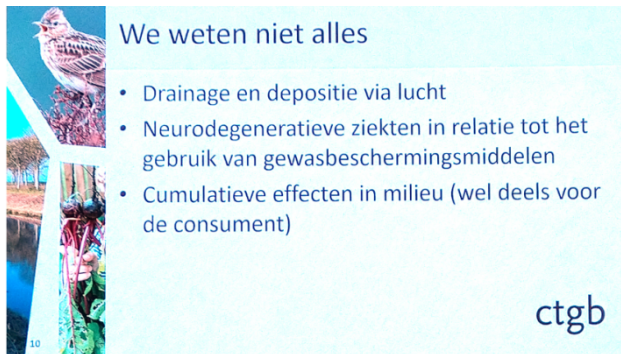
En zie de website van het Ctgb, zoals geciteerd in alinea 5.2 van de conclusie van antwoord van [REDACTED]:

"Er zijn echter nog geen wettelijke richtlijnen om specifiek het risico op neurodegeneratieve aandoeningen, zoals de ziekte van Parkinson te kunnen beoordelen."

Ook in een recente presentatie van het Ctgb in Assen, benoemt het Ctgb de lancunes in het voorgeschreven onderzoek bij de toelating van gewasbeschermingsmiddelen.

⁷ Advies van het College Toelating Gewasbeschermingsmiddelen en Biociden (Ctgb) over voorstel Europese Commissie om de goedkeuring van glyfosaat te hernieuwen, bijlage bij Kamerbrief van minister Adema van 10 oktober 2023, vindplaats <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/10/10/ctgb-advies-op-voorstel-europese-commissie-om-de-goedkeuring-van-glyfosaat-te-hernieuwen>

⁸ www.ctgb.nl/onderwerpen/parkinson-en-gewasbeschermingsmiddelen

Zie tenslotte **productie 16** bij dagvaarding, waarin Nederland in reactie op de Europese evaluatie van Verordening EG 1107/2009 schrijft dat de regelgeving moet worden aangepast zodat alle actieve stoffen worden onderzocht op neurologische aandoeningen:

"The Netherlands considers that, as already is in process for the assessment of biocides, all active substances should be tested for neurological disorders, in order to meet concerns about neurological diseases such as Parkinson's disease."

29. Tenslotte wijzen de Omwonenden er op dat ook de Europese toelatingsautoriteit, de EFSA, meent dat er sprake is van lacunes in de toelatingsprocedures. Niet alleen concludeerde de EFSA al in 2013 dat het onderzoek naar ontwikkelingsneurotoxiciteit verbetering behoeft (zie al. 23 hiervoor), ook was de conclusie van een door de EFSA recentelijk georganiseerde workshop als volgt:

"Overall, there was broad consensus that the currently existing procedures, that are part of existing regulatory actions, are likely to give us an inadequate insight into the actual neurotoxic actions of specific pesticides for the substantia nigra, and consequently, offer an inadequate assessment of the risk of developing Parkinson's disease in case of human exposure."

(**Productie 10** bij dagvaarding: notulen van de European Food Safety Authority, Workshop on the EFSA NAMs Project on Environmental Neurotoxicants, onderstreping advocaat)

30. Waar ██████ in alinea's 1.10 t/m 1.15 van de memorie van grieven verwijst naar de Europese en Nederlandse wet- en regelgeving op grond waarvan volgens ██████ ervoor wordt gezorgd dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen "binnen aanvaardbare risicomarges blijft" geldt dus – helaas – dat we dat helemaal niet weten. In ieder geval voor wat betreft de neurotoxiciteit van werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen zijn de blootstellingsrisico's, ook volgens het Ctgb zelf, onzeker. De "veilige waarde" waar ██████ in alinea 1.13 van de memorie van grieven naar verwijst, is er dan ook niet voor neurodegeneratieve en neuro-ontwikkelingseffecten. Er wordt bij de toelating van gewasbeschermingsmiddelen niet voldoende onderzoek gedaan naar deze effecten, waardoor er geen veilige waarde kán worden vastgesteld.

(d) *Risico op neurotoxische effecten*

31. Er wordt dus bij de toelating van bestrijdingsmiddelen onvoldoende gekeken naar neurotoxische effecten, waardoor deze effecten niet worden meegewogen bij de toelating van een middel. Gelukkig wordt er buiten de toelatingsprocedures om nog wel onderzoek gedaan hiernaar. Maar dat onderzoek stemt niet gerust, integendeel.
32. In de dagvaarding is een heel scala aan onderzoeken genoemd waaruit blijkt dat er een verband bestaat tussen blootstelling aan bestrijdingsmiddelen en het risico op neurodegeneratieve aandoeningen zoals Parkinson, Alzheimer en ALS, zie alinea's 38 – 49.
33. Op grond van deze, en andere studies, heeft het RIVM geconcludeerd dat er een plausibel verband is tussen de blootstelling aan bestrijdingsmiddelen en neurodegeneratieve aandoeningen.

Zie het RIVM rapport in **productie 9** bij dagvaarding:

"Epidemiologische studies tonen een plausibel verband aan tussen de blootstelling aan chemische stoffen, zoals gewasbeschermingsmiddelen, metalen en oplosmiddelen, en neurodegeneratieve ziekten zoals de ziekte van Parkinson, de ziekte van Alzheimer en Amyotrofe lateraal sclerose (ALS). Het aantonen van een causaal verband voor specifieke werkzame stoffen is echter lastig vanwege de kleine onderzoeksgroepen en de blootstelling over langere tijd aan verschillende werkzame stoffen."

(onderstreping advocaat)

34. Ook de Gezondheidsraad ziet in het "Vervolgadvies gewasbescherming en omwonenden" een plausibel verband tussen blootstelling aan bestrijdingsmiddelen en gezondheidsschade.

Zie de Gezondheidsraad in **productie 21**, p. 3:

"Proefdieronderzoek en onderzoek naar werkingsmechanismen laten zien dat verbanden tussen blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en de ziekte van Parkinson en ontwikkelingsstoornissen bij kinderen plausibel zijn."

"De commissie vindt de conclusie gerechtvaardigd dat blootstelling aan chemische gewasbeschermingsmiddelen een risico voor de gezondheid vormt, al is niet duidelijk hoe groot het risico in de huidige Nederlandse landbouwpraktijk is."

En op pagina 21:

"De commissie concludeert dat er in de internationale wetenschappelijke literatuur sprake is van verbanden tussen de blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en het risico op de ziekte van Parkinson en op ontwikkelingsstoornissen bij jonge kinderen."

(onderstreping advocaat)

35. Het Ctgb zelf schrijft in de eerder genoemde brief aan de EFSA dat zij zich zorgen maakt over de relatie tussen pesticiden en Parkinson.

"We would like to express our concerns with regard to a possible relation between the use of specific pesticides and the development of Parkinson's disease. This issue has generated a lot of attention in the Netherlands in recent years, including the medical and research field, the media and the political arena. On behalf of the Dutch Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality the RIVM is currently conducting an exploratory study on data requirements for neurotoxicity in relation to the development of neurodegenerative diseases.

In November 2020, professor Bas Bloem, a neurologist with special interest in this area, gave a presentation to the Ctgb board. He explained that it is difficult to establish an unambiguous causal relationship between active substances in our regulatory framework and the development of Parkinson's disease, since there is a lag time of up to 10-15 years before the first symptoms of the disease become manifest. Despite these difficulties, he pointed out that more and more evidence is emerging substantiating a possible relationship between the use of pesticides and the development of Parkinson's disease. Specifically, there is growing experimental and epidemiological evidence supporting this possible relation between exposure to pesticides and the risk of Parkinson's disease.

A particular concern is the recent recognition that Parkinson's disease is the fastest growing neurological condition in the world, further fueling concerns that environmental toxins such as pesticides may be contributing to this growth."

(onderstreping advocaat)

36. De Nederlandse instanties die bij uitstek geschikt zijn om te oordelen over gezondheidsrisico's van bestrijdingsmiddelen, het RIVM en de Gezondheidsraad, en ook het Ctgb zelf, maken zich dus allemaal zorgen over de mogelijke neurotoxische effecten van bestrijdingsmiddelen. Het RIVM en de Gezondheidsraad noemen deze effecten zelfs "plausibel". Niet voor niets heeft de GGD in verband met de mogelijke gezondheidsschade voor omwonenden van bollenvelden de volgende adviezen opgesteld voor als er wordt gespoten met bestrijdingsmiddelen (**productie 1** bij dagvaarding):

- Ramen en deuren sluiten tijdens en na het spuiten
- Binnen blijven
- Huisdieren niet buiten laten
- Wasgoed niet buiten hangen
- Schoenen uitdoen bij binnenkomst

Concreet betekent dit voor de Omwonenden dat zij in de zomer minimaal één dag per week niet van hun tuin gebruik zouden kunnen maken, hun kinderen niet buiten zouden kunnen laten spelen en al hun ramen en deuren zouden moeten sluiten, ongeacht de temperatuur. Zij hebben contact opgenomen met de GGD met de vraag hoe lang zij zouden moeten wachten na het spuiten voordat hun kinderen weer naar buiten mogen, en of zij de speeltoestellen na iedere spuitbeurt schoon moeten maken. De GGD had op deze vragen geen antwoord.

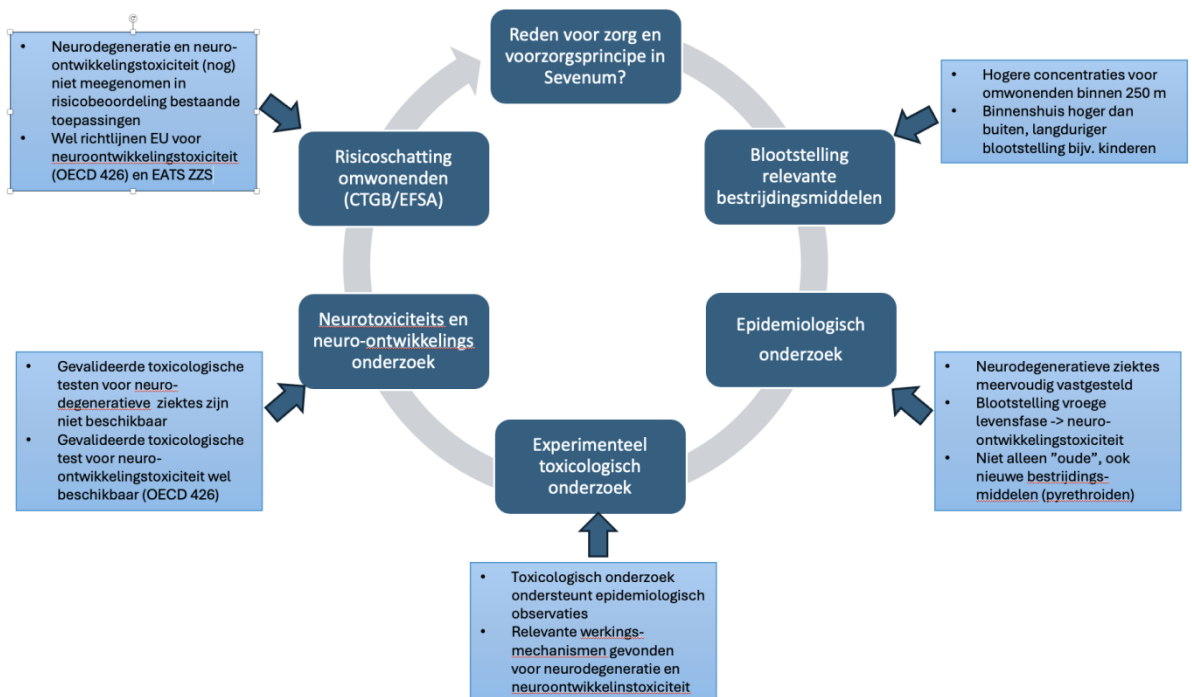
37. Kortom: het RIVM en de Gezondheidsraad zien serieuze risico's en roepen op tot voorzorg en meer onderzoek. ██████ wijst erop (memorie van grieven 2.10 en 3.5) dat zij niet oproepen tot een algemeen verbod op het gebruik van bestrijdingsmiddelen. Dit klopt, en dit zou politiek gezien waarschijnlijk ook onhaalbaar zijn, al is het maar omdat de voedselveiligheid dan in ernstig gevaar zou komen. Maar dat het RIVM en de Gezondheidsraad geen verbod op bestrijdingsmiddelen adviseren, betekent niet dat zij zich niet ernstig zorgen maken, zo blijkt wel uit bovenstaande citaten. Alleen hieruit volgt dat al dat het aannemelijk is dat de Omwonenden een reële kans op gezondheidsschade lopen als er naast hun woningen lelies worden geteeld.
38. Omdat er bij de toelating van bestrijdingsmiddelen onvoldoende wordt onderzocht wat de neurodegeneratieve en neuro-ontwikkelingseffecten van de middelen zijn, is het ook niet duidelijk bij welke middelen deze risico's wel en niet optreden, en bij welke dosis er effecten optreden. Daarom is het ook niet te zeggen welke middelen er wél veilig zijn. Alle middelen brengen een risico met zich mee. Om toch iets meer te kunnen zeggen over de concrete risico's hebben de Omwonenden de lijst met "groenere" middelen die ██████ zou gaan gebruiken voor de teelt voorgelegd aan deskundige Martin van den Berg (emeritus professor Toxicologie aan de Universiteit Utrecht, voorheen onder meer adjunct-directeur en hoofd van de Toxicology and Pharmacology afdeling van het Institute of Risk Assessment Sciences van de Universiteit Utrecht, president van de Nederlandse Vereniging van Toxicologie, lid van de Gezondheidsraad en lid van de Committee of Appeal van het Ctgb. Van den Berg is recent na goedkeuring van de overheid benoemd tot het Expert Advisory Panel voor de DG van de WHO). Van den Berg heeft deze bestrijdingsmiddelen voorafgaand aan de zitting in eerste aanleg geëvalueerd op eventuele neurotoxische, neuro-ontwikkeling en hormonale effecten in verband met de mogelijke risico's voor de omwonenden en kinderen rond het Perceel. Hij heeft geconcludeerd dat het naar zijn mening *onverantwoord* is om de woonafstand van omwonenden en kinderen rond de betreffende akker op de door ██████ voorgestelde 50 meter te stellen (zie **productie 19** van Omwonenden, overgelegd bij akte van 16 april 2024).
39. De Omwonenden hebben voor dit hoger beroep opnieuw aan professor Van den Berg gevraagd om een deskundigenoordeel te geven over de risico's van het gebruik van de door ██████ genoemde bestrijdingsmiddelen op deze afstand van woningen. De door professor Van den Berg opgestelde (veel uitgebreidere) nieuwe deskundigenverklaring wordt hierbij overgelegd als **productie 22**. Een recent CV van Van den Berg is achter de deskundigenverklaring gevoegd.
40. Over het epidemiologische verband tussen blootstelling aan pesticiden en neurodegeneratieve ziekten, verwijst Van den Berg in zijn deskundigenverklaring naar een groot aantal studies. In de bijlage bij zijn verklaring is een overzichtstabel opgenomen. Van den Berg schrijft hier het volgende over:
- "Uit deze tabel blijkt éénduidig een verhoogd risico voor agrariërs op deze neurodegeneratieve ziektes . Deze informatie is niet direct kwantitatief om te zetten naar de situatie met omwonenden, maar deze meta-analyse geeft wel duidelijk aan dat de mens gevoelig is voor neurodegeneratieve ziekte bij blootstelling aan bepaalde groepen van bestrijdingsmiddelen.*
- [...]

Omdat in de praktijk zowel agrariër als omwonenden zullen worden blootgesteld aan een mengsel van bestrijdingsmiddelen, dient zich veelvuldig de vraag aan welke van deze stoffen nu verantwoordelijk zijn voor de toename van neurodegeneratieve ziektes. Om de plausibiliteit van een dergelijk werkingsmechanisme te bepalen zijn experimentele toxicologische studies uitgevoerd. Hieruit bleek dat met name organofosfaten en pyrethroïden neurotoxische eigenschappen hebben, die het optreden van neurocognitieve stoornissen en neurodegeneratieve ziekten kunnen veroorzaken. Hiermee bevestigen deze toxicologische studies in feite een plausibele verklaring voor de epidemiologische gevonden resultaten.”

41. Van den Berg gaat vervolgens in op de cognitieve en neurologische ontwikkelingseffecten van blootstelling van kinderen aan bestrijdingsmiddelen in het algemeen, en specifiek voor de door ██████ genoemde middelen. De algemene conclusies van Van den Berg op pagina 13 van de deskundigenverklaring zijn hieronder integraal overgenomen.
- Er zijn terecht zorgen over de gezondheidseffecten van bestrijdingsmiddelen voor omwonenden van landbouwgebieden binnen een straal van 250 meter.
 - In de huizen van omwonenden worden in Nederland en daarbuiten hogere concentraties gevonden dan in het buitenmilieu.
 - Voor het bepalen van neurodegeneratieve effecten ontbreken relevante toxicologische testen voor de toelating op dit moment in het geheel en dit bewezen effect wordt niet meegenomen in de risicobeoordeling en onderkend door de CTGB en EFSA.
 - Blootstelling van kinderen en zwangere vrouwen zijn de primaire groep waar toxicologisch gezien de eerste zorg ligt.
 - Internationaal zijn voldoende studies uitgevoerd die neuro-ontwikkelingstoxiciteit bij kinderen van omwonenden bij landbouwgebieden hebben aangetoond.
 - Bestrijdingsmiddelen zoals organofosfaten, (dithio)carbamaten en pyrethroiden, kunnen een aanzienlijke invloed hebben op de ontwikkeling van hersenfuncties en cognitive effecten bij kinderen.
 - Deze middelen zijn deels van de markt gehaald, maar pyrethroiden worden ook tegenwoordig nog gebruikt.
 - Kinderen van agrariërs die met pyrethroiden werkten hebben meer kans hebben op neurocognitieve en neuromotorische problemen (zoals focus, werksnelheid en coördinatie).
 - Een overzichtsonderzoek van epidemiologische studies vond een verband tussen hersenzenuwschade, verbaal begrip en werkprestatie scores bij kinderen na blootstelling aan pyrethroiden.
 - EFSA heeft gevraagd om meer neuro-ontwikkelingstoxicologische studies met neonicotinoiden bij kinderen.
 - Nadere evaluatie naar neuro-ontwikkelingstoxiciteit en gedragseffecten zijn in deze evaluatie uitgevoerd voor:
 - Sumi alpha, Sumicidin Super (actieve ingrediënt esfenvalerate, pyrethroïde insecticide),
 - Karate Zeon (actieve ingrediënt lambda-cyhalothrin, pyrethroïde insecticide),
 - Gazelle, Afinto, Antilop (actieve ingrediënt acetamiprid, een neonicotinoïde insecticide)
 - Stomp (actieve ingrediënt pendimethalin, dinitroaniline herbicide)
 - Voor esfenvaleraat, lambda-cyhalothrin, acetaprimid en pendimethaline werden werkingsmechanismen gevonden die zowel neurodegeneratieve als neuro-ontwikkelings- en cognitieve effecten kunnen veroorzaken.

- Bij gebruikte bestrijdingsmiddelen in Sevenum moet voor neuro-ontwikkelingstoxiciteit eveneens rekening worden gehouden met de rol van endocriene hormoon gerelateerde processen.
- Effecten op de schildklier- en geslachtshormonen kunnen in de vroege levensfase effecten op de hersenontwikkeling en gedrag hebben.
- Genoemde endocriene effecten zijn o.a. gevonden voor acetamiprid, pendimethaline en mepanipyrim. De EFSA heeft de toelating van deze laatste stof inmiddels ingetrokken.
- Een breed scala aan gebruikte bestrijdingsmiddelen in Sevenum zou mogelijk een risico kunnen zijn voor de omwonenden maar een adequate risicobeoordeling voor neurodegeneratieve ziekten, neuro-ontwikkelingstoxiciteit en EATS-interacties ontbreekt.
- Deze ontbrekende risicobeoordelingen voor de laatstgenoemde eigenschappen is door de toelatingsinstanties zoals EFSA en CTGB tot op heden niet gebeurd, terwijl experimenteel hiervoor de juiste tests wel beschikbaar zijn.
- Samenvattend geeft bovenstaande evaluatie naar mijn deskundige mening voldoende aanleiding om voor de betreffende bestrijdingsmiddelen een bespuitingsstop voor de omwonenden van deze akker te vragen. Ik onderschrijf nog steeds mijn eerdere conclusie dat toepassing van het voorzorgsprincipe op grond van de huidige stand van de wetenschap alleszins verantwoord en noodzakelijk is, en dat daarbij met name de blootstelling van zwangere vrouwen en kinderen de hoogste prioriteit moet krijgen.

De conclusies van Van den Berg zijn schematisch weergegeven in onderstaande tabel (productie 22, p. 14).

(e) Tussenconclusie

42. Uit het voorgaande volgt dat het feit dat de bestrijdingsmiddelen die [REDACTED] wil gebruiken op het Perceel zijn toegelaten door het Ctgb, niet met zich mee brengt dat deze

veilig zijn. Sterker nog, de kans dat blootstelling aan bestrijdingsmiddelen leidt tot neurologische gezondheidsschade is reëel, zo blijkt uit verschillende onderzoeken en uit de zorgen die het RIVM en de Gezondheidsraad hierover hebben uitgesproken. De Omwonenden menen dat het in die context meer dan terecht is dat de voorzieningenrechter het voorzorgsbeginsel heeft toegepast, en een verbod heeft uitgesproken voor deze specifieke situatie: het telen van lelies (een luxeproduct), waarbij grote hoeveelheden bestrijdingsmiddelen worden gebruikt, binnen de bebouwde kom en vlak naast een groot aantal woningen en grenzend aan tuinen, waar de Omwonenden in de zomer barbecueën, waar zij hun was ophangen en waar hun kinderen spelen.

Reactie op algemene kritiek op het vonnis door ██████████

Belang agrarische sector

43. Daarmee is wat de Omwonenden betreft ook een van de belangrijkste kritiekpunten van ██████████ op het vonnis ondervangen. ██████████ klaagt in alinea's 1.4 tot 1.6 van haar memorie van grieven over de rechtszekerheid en stelt dat het belang van de gehele agrarische sector in het geding is. De Omwonenden menen dat ██████████ de gevolgen van het vonnis daarmee schromelijk overdrijft. Dit geding gaat over het concrete geschil tussen de Omwonenden en ██████████, waarbij aan de orde is of de rechter een ordemaatregel dient te treffen. De voorzieningenrechter oordeelde dat het risico voor ernstige schadelijke effecten bij mensen die zo dicht bij velden wonen waar wekelijks gespoten wordt, in het kader van de belangenafweging die een onderdeel vormt van de gevraagde ordemaatregel, zwaarder dient te wegen dan het economische belang van ██████████. ██████████ kan ook kiezen voor de teelt van gewassen waar geen, of veel minder, gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt. Weliswaar is dat minder winstgevend, maar dat belang kan niet opwegen tegen de huidige onzekerheid en de risico's ten aanzien van de gezondheid van omwonenden, waaronder kwetsbare jongere kinderen. En als ██████████ per se lelies wil telen, kan zij dat doen op allerlei percelen die niet in de bebouwde kom vlakbij een groot aantal woningen liggen.
44. Het gaat dus om een vonnis waarin een belangenafweging is gemaakt in een concrete casus. Het vonnis heeft enkel concrete gevolgen voor de procespartijen. De belangenafweging van de voorzieningenrechter is overtuigend en rechtvaardig in de omstandigheden van dit geval. Uit de uitspraak kan niet worden afgeleid dat in het algemeen nooit meer met pesticiden gespoten kan worden. Het vonnis zal dan ook geen precedentwerking hebben voor lelieteelt op een perceel op veilige afstand van woonhuizen, of de teelt van een gewas dat van belang is voor de voedselzekerheid waarvoor veel minder bestrijdingsmiddelen nodig zijn. Het gaat hier om een uitspraak die ziet op de beslissing van ██████████ om nu juist op dit perceel, midden in een woonwijk, dit gewas te gaan telen. In die context heeft de voorzieningenrechter geoordeeld dat dat een te groot en dus onaanvaardbaar risico op gezondheidsschade met zich meebrengt, en dat het belang van ██████████ om meer winst te maken, moet wijken voor het belang van de Omwonenden en hun kinderen om niet met dergelijke gezondheidsschade geconfronteerd te worden.
45. Het zou kunnen dat een andere agrariër in de toekomst ook met een vergelijkbaar verbod wordt geconfronteerd. Indien de omstandigheden van dat geval daartoe nopen, met name als de betreffende teler er net als ██████████ voor kiest om bestrijdingsmiddelen te gebruiken in grote hoeveelheden en op een plek waar dat dat aanzienlijke

gezondheidsrisico's met zich mee kan brengen, kan er aanleiding zijn voor het opleggen van een verbod. Dit is ook al in beperktere mate gebeurd: zowel het hof Arnhem-Leeuwarden⁹ als de voorzieningenrechter van de rechtbank Oost-Brabant¹⁰ hebben aan lelietelers een bevel opgelegd om niet meer of andere gewasbeschermingsmiddelen te gebruiken dan strikt noodzakelijk (op deze uitspraken wordt hierna nog uitgebreider ingegaan, zie al. 58 t/m 60). Ook in die gevallen mocht de betreffende lelieteler niet meer alle in Nederland toegelaten gewasbeschermingsmiddelen gebruiken. Of er in bepaalde uitzonderlijke gevallen aanleiding is voor een beperkt of volledig verbod, hangt af van de omstandigheden van het geval. Als een teler het risico daarop wil vermijden, zal zij bij het maken van plannen rekening moeten houden met de risico's voor omwonenden die een teelt met zich meebrengt. Indien die risico's te groot zijn, kan de teler ervoor kiezen om een ander gewas te telen op die plek, ergens anders te gaan telen, of te kiezen voor biologische teelt, waarbij geen bestrijdingsmiddelen worden gebruikt. Dat laatste is duurder dan de gebruikelijke manier van telen, maar neemt de gezondheidsrisico's voor omwonenden weg, en daarmee ook het risico voor de teler om met een verbod geconfronteerd te worden.¹¹

Positie van de rechter

46. ████████ verwijst in dit kader ook naar de positie van de rechter (al. 1.7 – 1.9 memorie van grieven) en stelt dat rechtsvorming door de rechter niet mag als er reeds sprake is van regulering, maar de rechtszoekende of rechter een andere mening heeft over regels, een risicoafweging of een oplossing. ████████ verwijst in dat kader naar artikel 11 van de Wet Algemene Bepalingen: *“De rechter moet volgens de wet recht spreken: hij mag in geen geval de innerlijke waarde of billijkheid der wet beoordelen”*.
47. De Omwonenden zijn het uiteraard met ████████ eens dat de mening van een rechter over de wenselijkheid van een wettelijke bepaling niet mag meespelen bij een vonnis. Maar de Omwonenden zijn het niet eens met de (impliciete) stelling dat de voorzieningenrechter haar persoonlijke mening heeft laten meewegen bij het wijzen van het vonnis in eerste aanleg. Anders dan ████████ lijkt te veronderstellen, heeft de voorzieningenrechter ook niet geoordeeld dat de Wgb of de Verordening Gewasbeschermingsmiddelen niet billijk zijn, of de toelating door het Ctgb van de bestrijdingsmiddelen die onderwerp zijn van deze zaak, onjuist is. De voorzieningenrechter heeft ook niet geoordeeld dat deze bestrijdingsmiddelen niet meer gebruikt mogen worden in Nederland. De voorzieningenrechter heeft een verbod uitgesproken dat enkel ziet op deze heel specifieke situatie.
48. Overigens onderschrijven de Omwonenden ook van harte de door ████████ geciteerde kernwaarde van de rechtspraak dat rechts hun rug recht houden wanneer zij tegen de publieke opinie ingaan. De Omwonenden menen dat dat nu juist precies is wat de voorzieningenrechter hier heeft gedaan.

⁹ Hof Arnhem-Leeuwarden 10 juli 2023, ECLI:NL:RBOBR:2024:3440

¹⁰ Vzr. Rb. Oost-Brabant 19 juli 2024, ECLI:NL:RBOBR:2024:3440

¹¹ Biologische lelieteelt is mogelijk, maar gebeurt nog in beperkte mate. 1% van de Nederlandse bollen wordt biologisch geteeld, en weer 12% daarvan betreft lelies. Zie <https://www.biojournaal.nl/article/9620462/minder-dan-1-van-de-bollen-wordt-biologisch-gekweekt/>

Strijd met het vrije verkeer van goederen

49. ████████ stelt (al. 1.11 memorie van grieven) dat het verbod het Europese vrije verkeer van goederen zou dwarsbomen. ████████ doet daarmee net alsof het vrije verkeer van goederen met zich mee zou brengen dat het gebruik daarvan (en dus niet: de verhandeling) niet mag worden beperkt. Dat is evident onjuist, en al helemaal als het gaat om gewasbeschermingsmiddelen. Immers mogen lidstaten ook afwijken van de beoordeling van een gewasbeschermingsmiddel door een andere lidstaat¹² en het middel helemaal verbieden terwijl dit in een andere lidstaat toegelaten is, en zijn lidstaten op grond van artikel 12 Richtlijn duurzaam gebruik van pesticiden (2009/128/EG) zelfs gehouden om gebieden aan te wijzen waarin het gebruik van pesticiden wordt vermindert of verboden. Daaronder vallen onder meer gebieden die door het brede publiek of door kwetsbare groepen worden gebruikt, zoals parken, sport- en recreatieterreinen, schoolterreinen en speelplaatsen. Onder kwetsbare groepen vallen onder meer zwangere vrouwen, kinderen en omwonenden die langere tijd blootstaan aan hoge doses pesticiden.¹³ Het door de voorzieningenrechter uitgesproken verbod is hier dus juist mee in overeenstemming.

Civielrechtelijke implicaties van regulering

50. Volgens ████████ hadden de vorderingen moeten worden afgewezen, omdat de overheid de in het geding zijnde belangen al heeft afgewogen bij het toelaten van de betreffende middelen (memorie van grieven al. 1.19). ████████ verwijst in dat kader ook naar de arresten *Vermeulen/Lekkerkerker*¹⁴ en *Ludlage/Van Paradijs*¹⁵ (al. 1.17 memorie van grieven). ████████ wijst erop dat uit deze jurisprudentie blijkt dat of en in hoeverre een door de overheid verstrekte vergunning invloed heeft op de beoordeling van de aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad van degene die overeenkomstig de hem verstrekte vergunning handelt, maar daarbij schade of hinder toebrengt aan derden, afhangt van de aard van de vergunning, het belang dat wordt nagestreefd met de regeling waarop de vergunning berust en de (andere) omstandigheden van het geval. Het hier door ████████ geschetste toetsingskader is juist. Maar ████████ miskent dat die rechtspraak ziet op de aansprakelijkheid van een (rechts)persoon voor een handeling waarvoor die (rechts)persoon een vergunning had verkregen. In deze zaak heeft ████████ geen vergunning verkregen voor het spuiten van bestrijdingsmiddelen op lelies op het Perceel. Dat kan ook niet, want voor een dergelijke handeling bestaat geen vergunningplicht. Het is dus, anders dan in de door ████████ genoemde rechtspraak, niet zo dat de specifieke handeling waar deze zaak op ziet al door een overheidsorgaan is beoordeeld en vergund.
51. Als de stelling van ████████ is dat een rechter geen verbod kan uitspreken op het gebruik van producten of middelen die op enig moment door een overheidsorgaan zijn goedgekeurd, is die stelling onbegrijpelijk. Het is natuurlijk niet zo dat de toelating van een middel of product door een overheidsorgaan fungeert als een vrijbrief voor de gebruiker om dat middel of dat product op welke manier dan ook te gebruiken. Een rechter kan nog altijd een bevel opleggen ten aanzien van het betreffende product als met het gebruik daarvan onrechtmatig en/of in strijd met het voorzorgsbeginsel wordt gehandeld.

¹² HvJEU 25 april 2024, C-208/22, ECLI:EU:C:2024:350 (Pan Europe - Closer)

¹³ Artikel 12 lid 1 Richtlijn duurzaam gebruik pesticiden j. artikel 3 Verordening Gewasbeschermingsmiddelen

¹⁴ HR 10 maart 1972, NJ 1972, 278 (Vermeulen/Lekkerkerker)

¹⁵ HR 21 oktober 2005, NJ 2006, 418, ECLI:NL:HR:2005:AT8823 (Ludlage/Van Paradijs)

52. De verwijzing van [REDACTED] het arrest *Stichting Miljoenen zijn tegen/Covra*¹⁶ (al. 1.17 memorie van grieven) kunnen de Omwonenden niet plaatsen. In dat arrest oordeelde de Hoge Raad dat een stichting niet aan de civiele rechter dezelfde vorderingen kon voorleggen als eerder in de vorm van beroepsgronden voorgelegd aan de bestuursrechter. In andere woorden: de civiele rechter gaat niet de bestuursrechtelijke beoordeling nog eens dunnetjes over doen. In deze zaak is echter een hele andere situatie aan de orde. De Omwonenden hebben onderhavige kwestie niet aan de bestuursrechter voorgelegd, en die weg staat ook helemaal niet voor hen open. Als gezegd is er geen vergunningplicht voor het telen van lelies of het gebruiken van bestrijdingsmiddelen, dus zij hadden niet tegen de verlening van een dergelijke vergunning in bezwaar en beroep kunnen gaan.
53. Ten slotte is het van belang op te merken dat uit het door [REDACTED] aangehaalde arrest *Ludlage/Van Paradijs* juist blijkt dat er wél ruimte is voor een rechterlijk bevel, zelfs als de specifieke handeling waarop dat bevel ziet vergund is. De Hoge Raad oordeelde in dat arrest dat het hebben van een vergunning niet vrijwaart tegen aansprakelijkheid.¹⁷ Wel moet de civiele rechter het onderzoek van het bestuursorgaan in zijn oordeel betrekken. Dat laatste heeft de voorzieningenrechter in de onderhavige zaak uitgebreid gedaan voor de toelating van de bestrijdingsmiddelen door het Ctgb en de EFSA, zoals blijkt uit rov. 5.3 – 5.10 van het bestreden vonnis.
54. De Omwonenden menen – kortom – dat de voorzieningenrechter met recht het door hen gevraagde verbod heeft uitgesproken. Dat dat verbod ziet op middelen die zijn toegelaten door het Ctgb maakt dat niet anders. Het feit dat middelen zijn toegelaten, betekent niet dat die geen gezondheidsrisico's met zich meebrengen. Een dergelijke redenering werd in het verleden ook aangevoerd voor bijvoorbeeld softenon, DES en asbest. Ook die middelen/materialen waren toegelaten met desastreuze gevolgen. Hetzelfde geldt overigens ook voor al die gewasbeschermingsmiddelen die aanvankelijk zijn toegelaten, maar waarvan later is gebleken dat die Parkinson, kanker of andere gezondheidsproblemen veroorzaakten en inmiddels zijn verboden.
55. Hierna zullen de Omwonenden nog reageren op de individuele grieven van [REDACTED] Zij verzoeken uw hof om het voorgaande ook mee te nemen in de beoordeling van (het antwoord op) de grieven.

Antwoord op Grief I: Voorzorgsbeginsel

56. [REDACTED] [REDACTED] grieft tegen de toepassing van het voorzorgsbeginsel door de voorzieningenrechter in rechtsoverweging 5.6 van het vonnis.
57. Aan het milieubeleid van de Europese Unie ligt het voorzorgsbeginsel van artikel 191 van het verdrag betreffende de werking van de Europese Unie ten grondslag. Specifiek voor gewasbeschermingsmiddelen, is het voorzorgsbeginsel expliciet vastgelegd in de Verordening Gewasbeschermingsmiddelen.

Artikel 1 lid 4 Verordening Gewasbeschermingsmiddelen luidt:

¹⁶ HR 17 januari 1997, ECLI:NL:HR:1997:ZC2249, M en R 1998, 7, m.nt. P.A. Kottenhagen-Edzes

¹⁷ *Ludlage/Van Paradijs*, rov. 3.6

"De bepalingen van deze verordening stoelen op het voorzorgsbeginsel teneinde te garanderen dat werkzame stoffen of middelen die op de markt worden gebracht niet schadelijk zijn voor de gezondheid van mensen en dieren of voor het milieu. In het bijzonder worden de lidstaten er niet van weerhouden het voorzorgsbeginsel toe te passen wanneer er wetenschappelijk gezien onzekerheid bestaat over de risico's voor de gezondheid van mensen en dieren of voor het milieu van de op hun grondgebied toe te laten gewasbeschermingsmiddelen."

Zie ook overweging 8 van de Verordening Gewasbeschermingsmiddelen:

"Deze verordening heeft tot doel een hoog niveau van bescherming van de gezondheid van mens en dier en van het milieu te waarborgen en tegelijkertijd het concurrentievermogen van de communautaire landbouw te vrijwaren. De bescherming van kwetsbare bevolkingsgroepen zoals zwangere vrouwen, zuigelingen en kinderen verdient bijzondere aandacht. Het voorzorgsbeginsel dient te worden toegepast en deze verordening dient te waarborgen dat de industrie aantoont dat de stoffen of producten die worden geproduceerd of op de markt worden gebracht geen enkel schadelijk effect op de gezondheid van mens of dier hebben, noch enig onaanvaardbaar effect voor het milieu."

58. In artikel 4 lid 3 sub b van de Verordening Gewasbeschermingsmiddelen is bepaald dat een gewasbeschermingsmiddel – onder meer – moet voldoen aan de eis dat het geen onmiddellijk of uitgesteld schadelijk effect heeft op de gezondheid van de mens, met inbegrip van kwetsbare groepen (zie ook alinea 12 hiervóór). Het hof Arnhem-Leeuwarden heeft in juli 2023 geoordeeld dat het aannemelijk is dat artikel 4 van de Verordening Gewasbeschermingsmiddelen een uitwerking vormt van het voorzorgsbeginsel.¹⁸ De voorzieningenrechter heeft dit ook zo gelezen, zo blijkt uit rechtsoverweging 5.4 van het bestreden vonnis. Daarbij moet worden opgemerkt dat de maatstaf voor de menselijke gezondheid door de wetgever beduidend strenger is opgesteld dan voor bijvoorbeeld effecten op het milieu. Voor effecten op het milieu stelt art. 4 lid 3, sub e Verordening Gewasbeschermingsmiddelen de volgende eis aan: "het heeft geen onaanvaardbare effecten op het milieu." Art. 4 lid 3 sub b bevat echter een strengere eis voor de menselijke en dierlijke gezondheid door niet slechts te spreken van onaanvaardbare effecten, maar van alle schadelijke effecten.

Rechtstreekse toepassing voorzorgsbeginsel als rechtsgrond voor verbod

59. De belangrijkste klacht van ■■■■■ is dat de voorzieningenrechter het voorzorgsbeginsel als rechtstreekse rechtsgrond heeft toegepast. Volgens ■■■■■ kan het voorzorgsbeginsel geen verplichting tot nalaten in de zin van artikel 3:296 BW vormen. Daarmee miskent ■■■■■ echter dat de rechter een orgaan is van de lidstaat Nederland, en dat de norm om het voorzorgsbeginsel toe te passen zich dus ook richt tot de rechter.

¹⁸ Hof Arnhem-Leeuwarden 10 juli 2023, ECLI:NL:RBOBR:2024:3440 (Lelietelt Boterveen), rov. 3.15

Zie het arrest van het hof Arnhem-Leeuwarden in een eerdere zaak over bestrijdingsmiddelen in de lelieteelt:

"3.15 Het hof acht aannemelijk dat onder meer artikel 4 en 21 van de verordening de uitwerking vormen van het door de Europese wetgever in acht genomen voorzorgsbeginsel. Dat betekent echter niet dat de norm om het voorzorgsbeginsel toe te passen, die ook tot de nationale rechters als organen van de lidstaten is gericht, geen ruimte zou geven aan de Nederlandse (kort geding)rechter om onder omstandigheden een verbod uit te spreken op het gebruik van toegelaten gewasbeschermingsmiddelen. Het voorzorgsbeginsel brengt anderzijds niet mee dat elk risico moet worden uitgesloten. Het hof verwijst naar artikel 7 van Verordening 178/2002 tot onder meer de oprichting van EFSA. In lid 1 van dat artikel is ten aanzien van het voorzorgsbeginsel bepaald dat in specifieke situaties waarin na beoordeling van de beschikbare informatie de mogelijkheid van schadelijke gevolgen voor de gezondheid is geconstateerd maar er nog wetenschappelijke onzekerheid heerst, voorlopige maatregelen voor risicomanagement kunnen worden vastgesteld en in lid 2 is bepaald dat die maatregelen evenredig moeten zijn en de handel niet meer beperken dan nodig is om het in de Gemeenschap gekozen hoge niveau van gezondheidsbescherming te verwezenlijken, rekening houdend met de technische en economische haalbaarheid en andere ter zake dienende factoren."

[...]

3.18 Op basis van deze onderbouwing, waar de maatschap onvoldoende tegenin heeft gebracht, acht het hof aannemelijk dat op dit moment nog niet goed getest wordt of kan worden of het gebruik van een gewasbeschermingsmiddel een verhoogd risico op neurodegeneratieve ziektes met zich brengt. In zoverre lijkt het in Verordening EG 1107/2009 en de Wgb neergelegde stelsel van toezicht op de toelating en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen dus onvolkomen te zijn en geen zekerheid te bieden op de afwezigheid van een verhoogd risico op neurodegeneratieve ziekten voor omwonenden. Het voorzorgsbeginsel brengt dan ook mee dat beperkende maatregelen zouden kunnen worden getroffen."

Zie ook het recente vonnis van de voorzieningenrechter rechtbank Oost-Brabant:

"4.5 De voorzieningenrechter is van oordeel dat het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden in zijn arrest van 10 juli 2023 in een met onderhavige vergelijkbare zaak een ook voor de onderhavige zaak bruikbaar toetsingskader heeft aangelegd dat neerkomt op het volgende:

- *Er is ruimte voor de Nederlandse (kort geding) rechter om op grond van het (Europese) voorzorgsbeginsel onder omstandigheden een verbod uit te spreken op het gebruik van toegelaten gewasbeschermingsmiddelen. Het voorzorgsbeginsel brengt anderzijds niet mee dat elk risico moet worden uitgesloten.*

- *Het in de Verordening en de Wgb neergelegde stelsel van toezicht op de toelating en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen lijkt vanwege een tekort aan onderzoek naar neurotoxiciteit en neurodegeneratieve gevolgen bij mensen onvolkomen te zijn en geen afdoende zekerheid te bieden op de afwezigheid van een verhoogd risico op neurodegeneratieve ziekten voor omwonenden, zodat op grond van het voorzorgsbeginsel beperkende maatregelen zouden kunnen worden getroffen.*
- *Of die maatregelen ook daadwerkelijk moeten worden getroffen, en zo ja: welke dat moeten zijn, hangt af van de omstandigheden van het concrete geval en de uitkomst van een belangenafweging.”*

4.6 Toepassing van dit naar het voorshands oordeel van de voorzieningenrechter valide en ook in de onderhavige casus bruikbare toetsingskader leidt er toe dat de voorzieningenrechter in beginsel beperkingen aan het gebruik van bestrijdingsmiddelen kan stellen en zelfs een verbod kan uitspreken ten aanzien van één of meerdere middelen, afhankelijk van de uitslag van de in dat kader te maken belangenafweging. In zoverre wordt de teler niet gevolgd in zijn verweer dat het de voorzieningenrechter niet vrij zou staan op grond van het voorzorgsbeginsel dergelijke voorzieningen te treffen ten aanzien van toegelaten gewasbeschermingsmiddelen.”¹⁹

60. Kortom: een nationale rechter kan het voorzorgsbeginsel direct toepassen, en ingrijpen als er wetenschappelijke onzekerheid heerst, en strijd met artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107/2009 dreigt. Dus: als de situatie dreigt dat een gewasbeschermingsmiddel onmiddellijk of uitgesteld schadelijk effect heeft op de gezondheid van de mens.
61. ██████ stelt dat het voorzorgsbeginsel enkel dienst doet als publiekrechtelijke afwegingsfactor ten behoeve van besluitvorming of regelgeving (memorie van grieven al. 2.3). Het voorzorgsbeginsel zit volgens ██████ “ingebakken” in de toelatingsprocedure van gewasbeschermingsmiddelen (al. 2.6). De lezing strookt niet met het hierboven geciteerde arrest van het hof Arnhem-Leeuwarden, waaruit volgt dat de nationale rechter ook zelf het voorzorgsbeginsel mag toepassen en op grond daarvan een verbod mag uitspreken.
62. De voorzieningenrechter heeft dit uitgangspunt van het hof Arnhem-Leeuwarden overgenomen bij haar oordeel dat niet alleen voor de overheid maar ook voor de voorzieningenrechter in kort geding ruimte bestaat om op grond van het voorzorgsbeginsel het gebruik van al toegelaten gewasbeschermingsmiddelen in bepaalde gevallen en onder bepaalde omstandigheden te verbieden of te beperken. Zij wijst er daarbij op dat het mogelijk moet zijn om snel maatregelen te nemen in omstandigheden waarin er een gegronde vrees op ernstige gezondheidsschade bij mensen bestaat. Procedures bij nationale of Europese autoriteiten kunnen dan niet worden afgewacht (rov. 5.6 van het bestreden vonnis).
63. De Omwonenden menen dat dit terecht is. Het RIVM heeft al in 2021 geconstateerd dat de toelatingsprocedure voor bestrijdingsmiddelen onvolledig is waardoor de huidige testrichtlijnen onvoldoende inzicht geven in de effecten van bestrijdingsmiddelen op het zenuwstelsel (zie hiervoor al. 22, **productie 9** bij dagvaarding). Het Ctgb heeft ook in

¹⁹ Rechtbank Oost-Brabant 19 juli 2024, ECLI:NL:RBOBR:2024:3440 (Lelieteelst St Michielsgestel)

2021 de EFSA opgeroepen om de toelatingsprocedure aan te passen (al. 28, **productie 14** bij dagvaarding) en het EFSA zou met een plan komen (**productie 15** bij dagvaarding), maar intussen zijn er géén concrete stappen gezet. Intussen zien de Omwonenden zich geconfronteerd met het vooruitzicht dat er iedere week een spuitmachine met deze middelen vlak langs hun woningen rijdt. In een dergelijk geval kan niet worden gewacht tot er een (her)beoordelingsmethode is ontwikkeld en alle middelen opnieuw onderzocht zijn. Dit kan nog jaren duren, terwijl de kinderen van de Omwonenden nú aan grote hoeveelheden bestrijdingsmiddelen dreigen te worden blootgesteld. Het voorzorgsbeginsel moet in een dergelijk geval effectieve rechtsbescherming kunnen bieden, anders is het een loos begrip.

In dit kader wordt verwezen naar een uitspraak uit 2021 van het Franse Cour administrative d'appel de Lyon, die (samen met een DeepL vertaling) wordt overgelegd als **productie 23**. Het Franse hof onderschrijft de uitspraak in eerste aanleg waarin de rechter de toelating van het gewasbeschermingsmiddel Round Up Pro (op basis van glyfosaat) had vernietigd, omdat de toelating niet in overeenstemming was met het voorzorgsbeginsel. De Franse autoriteit had bij de toelating namelijk geen rekening gehouden met het feit dat er aanwijzingen zijn dat glyfosaat kankerverwekkend is, en dat uit onderzoek bleek dat hulpstoffen het risico op gezondheidseffecten bij glyfosaat kunnen verhogen. De Franse toelatingsautoriteit had bij de toelating geen onderzoek gedaan naar deze risico's, waarop de Franse rechter op grond van het voorzorgsbeginsel de toelating vernietigde.

64. ████████ wijst er in alinea 2.6 van haar memorie van antwoord op dat het voorzorgsbeginsel zich richt tot de Europese Unie en haar lidstaten, en verwijst in dat kader naar de arresten *Blaise*²⁰ en *Bayer CropScience*.²¹ Dat het voorzorgsbeginsel zich richt tot lidstaten neemt echter niet weg, zoals het hof Arnhem-Leeuwarden ook heeft overwogen, dat rechters organen van lidstaten zijn en als zodanig het voorzorgsbeginsel dus kunnen toepassen.
65. Overigens blijkt uit het arrest *Bayer CropScience* nu juist dat de Unierechter bevoegd is om de goedkeuring van werkzame stoffen te beoordelen, en daarbij het voorzorgsbeginsel te betrekken.²² Recentelijk heeft het Europese Hof van Justitie in het arrest *Pan Europe (Closer)* ook bepaald dat ook de nationale rechter bevoegd is om het besluit van de nationale toezichthouder om een toelating te verlenen of weigeren op basis van de conclusies van een andere lidstaat te toetsen aan de materiele en procedurele voorwaarden van de verordening.²³ Daarbij merkt het Hof van Justitie wel op dat nationale rechterlijke instanties hun beoordeling van de feiten niet in de plaats mogen stellen van die van de bevoegde nationale instanties. Maar dat is ook uitdrukkelijk niet wat de voorzieningenrechter hier heeft gedaan (net als eerder het hof Arnhem-Leeuwarden en later de voorzieningenrechter van de rechtbank Oost-Brabant²⁴). Het is niet zo dat de EFSA of het Ctgb toegelaten stoffen en gewasbeschermingsmiddelen hebben getoetst op neurodegeneratieve en neuro-ontwikkelingseffecten, en dat de Limburgse

²⁰ HvJEU 1 oktober 2019, C-616/17, ECLI:EU:C:2019:800 (*Blaise*)

²¹ Gerecht EU 17 mei 2018, T-429/13 en T-451/13, ECLI:EU:T:2018:280 (*Bayer CropScience*)

²² Ibid ov. 143-147

²³ HvJEU 25 april 2024, C-208/22, ECLI:EU:C:2024:350 (*Pan Europe - Closer*)

²⁴ Zie alinea's 58-60 hiervoor.

voorzieningenrechter die toetsing zelf heeft overgedaan. Dat zou absurd zijn, want een rechter heeft daartoe uiteraard niet de benodigde expertise. De voorzieningenrechter heeft wél geconstateerd dat er bij de toelating onvoldoende testen worden uitgevoerd om een goed beeld te geven van mogelijke schadelijke gevolgen voor het zenuwstelsel en de hersenen van mensen op de langere termijn nadat zij in aanraking zijn gekomen met de gewasbeschermingsmiddelen. Dat is dus niet het overdoen van onderzoek; het is constateren dat dat onderzoek er niet is.

66. ██████ citeert het *Pan Europe* arrest in alinea 2.13 van haar grieven ter onderbouwing van haar stelling dat er voor de (bestuurs)rechter geen plaats is voor de toepassing van het voorzorgsbeginsel. Dat staat juist niet in het *Pan Europe* arrest. Het Hof van Justitie oordeelt daarin nu juist dat de nationale rechter het voorzorgsbeginsel wél bij haar oordeel mag betrekken:

103 De mogelijkheid om bij de autoriteiten en rechterlijke instanties van de in artikel 36, lid 2, van die verordening bedoelde betrokken lidstaat alle relevante, betrouwbare en actuele wetenschappelijke en technische kennis aan te voeren om de toelating van een gewasbeschermingsmiddel op het grondgebied van deze lidstaat te betwisten draagt, met inachtneming van het voorzorgsbeginsel, bij tot de verwezenlijking van dat doel.

[...]

106 Volgens vaste rechtspraak vereist het rechtszekerheidsbeginsel dat de rechtsregels duidelijk, nauwkeurig en voorzienbaar zijn, opdat de belanghebbenden daaraan houvast hebben in de door het Unierecht beheerste rechtssituaties en -betrekkingen (arrest van 6 mei 2021, Bayer CropScience en Bayer/Commissie, C-499/18 P, EU:C:2021:367, punt 101).

107 In het specifieke domein van toelatingen voor het op de markt brengen van gewasbeschermingsmiddelen moet dit beginsel evenwel worden afgewogen tegen het voorzorgsbeginsel dat ten grondslag ligt aan verordening nr. 1107/2009, die – zoals in de punten 68 en 102 van het onderhavige arrest in herinnering is gebracht – beoogt een hoog niveau van bescherming van de gezondheid van mens en dier en van het milieu te waarborgen. Zo kunnen de Commissie en/of de lidstaten, wanneer er gegevens aan het licht komen waaruit blijkt dat een werkzame stof of een gewasbeschermingsmiddel een schadelijk effect op de gezondheid van mens of dier of een onaanvaardbaar effect voor het milieu heeft, genoodzaakt zijn de goedkeuring van deze werkzame stof of de toelating voor het op de markt brengen van dit gewasbeschermingsmiddel in te trekken en, in voorkomend geval, noodmaatregelen te nemen.

(onderstrepingen advocaat)

67. ██████ verwijst in alinea 2.6 van haar memorie van grieven naar de mededeling van de Europese Commissie over het voorzorgsbeginsel, waarin staat dat het beoordelen van het voor de maatschappij aanvaardbare risico een politieke taak is. Het klopt dat dit in de mededeling staat, maar uit de mededeling blijkt ook dat de Europese Commissie hier ook een taak voor de rechter als vangnet ziet:

“Evenals bij andere algemene begrippen in de wetgeving, zoals subsidiariteit en proportionaliteit, is het de taak van de politieke besluitvormers en in laatste instantie van de gerechtelijke instanties om dit beginsel af te bakenen. Met andere woorden de reikwijdte van het voorzorgsbeginsel hangt tevens af van

de ontwikkeling van de jurisprudentie die in zekere zin de in de maatschappij heersende sociale en politieke waarden weerspiegelt."

68. De Omwonenden menen dat uit dit alles volgt dat de nationale rechter op grond van het voorzorgsbeginsel noodmaatregelen mag treffen in de vorm van een verbod op het gebruik van bestrijdingsmiddelen, als de omstandigheden daartoe nopen (zoals in dit geval). Mocht uw hof hier desondanks aan twijfelen, en mocht dit punt naar het oordeel van uw hof doorslaggevend zijn voor de uitkomst van dit hoger beroep, geven de Omwonenden uw hof in overweging prejudiciële vragen hierover te stellen aan het Hof van Justitie. Hiervoor is ook ruimte in een kort geding procedure.²⁵ Nu ██████████ inmiddels een ander gewas is gaan telen op het Perceel, is er ook geen sprake meer van een zodanig spoedeisend belang dat de uitkomst van een prejudiciële procedure niet kan worden afgewacht.

69. De Omwonenden merken nog op dat voor toepassing van het voorzorgsbeginsel in dit geval ook voldoende aanleiding is. De Omwonenden citeren in dit kader uit de dissertatie van ██████████ over het voorzorgsbeginsel. ██████████ onderzoekt wanneer er rechtens sprake is van een verplichting tot "voorzorgelijk handelen" en concludeert als volgt:

"Niet ieder vermoeden noopt tot een verplichting om te handelen. In dit hoofdstuk is voorgesteld om als uitgangspunt te nemen dat een verplichting tot voorzorgelijk handelen pas ontstaat indien er een natuurwetenschappelijk gefundeerd plausibel vermoeden is dat er een risico dreigt. Daarbij is ook de ernst van het mogelijke effect van belang. Er zal doorgaans pas een verplichting tot handelen ontstaan indien de plausibele vermoedens zien op ernstige effecten die zouden kunnen intreden."²⁶

70. Nu het in deze zaak gaat om een volgens het RIVM en de Gezondheidsraad plausibel verband tussen blootstelling aan bestrijdingsmiddelen en ernstige gezondheidsschade, is toepassing van het voorzorgsbeginsel op zijn plaats.

Onrechtmatige daad

71. De Omwonenden zijn dus van mening dat de voorzieningenrechter het voorzorgsbeginsel op de juiste wijze heeft toegepast, en dat een beoordeling langs de lijnen van de onrechtmatige daad niet nodig is. Maar zij menen ook dat het voor de uitkomst van de zaak geen verschil maakt als het handelen van ██████████ wordt beoordeeld langs de meetlat van de onrechtmatige daad. Indien uw hof van oordeel is dat toepassing van het voorzorgsbeginsel op zichzelf niet kan leiden tot toewijzing van het verbod, geldt dat een beoordeling in het kader van de onrechtmatige daad, en de toepassing van het voorzorgsbeginsel in de context van de Kelderluik criteria, tot hetzelfde verbod moeten leiden.

72. Het gebruiken van bestrijdingsmiddelen op het Perceel is in strijd met de maatschappelijke zorgvuldigheidsnorm. Er is sprake van gevaarzettend handelen. Op grond van het Kelderluik-arrest moeten voorzorgsmaatregelen eerder genomen worden

²⁵ HR 8 februari 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY4889

²⁶ ██████████

naarmate de kans op schade toeneemt, de aard van de schade ernstiger is, en het nemen van voorzorgsmaatregelen minder bezwaarlijk.²⁷ Daarbij moet het voorzorgsbeginsel in acht worden genomen.

Zie bijvoorbeeld de eerder geciteerde dissertatie van ██████████, p. 89:
"[...] actoren [moeten] op grond van het ongeschreven recht het voorzorgsbeginsel in acht nemen. Het voorzorgsbeginsel is een dusdanig veel gehanteerd beginsel, dat gesteld kan worden dat het uitdrukking geeft aan een breed gedeelde maatschappelijke opvatting over de vereiste omgang met onzekere risico's. Bovendien blijkt uit rechtspraak van de Hoge Raad dat in situaties van een kleine kans op ernstige schade een verplichting tot het nemen van voorzorgsmaatregelen bestaat. Die regel geldt ook indien er sprake is van een wetenschappelijk onzekere kans op schade. Reeds de mogelijkheid van het bestaan van een ernstig gevaar scheidt de verplichting om voorzorgactie te ondernemen."

73. Uit het voorgaande (en uit de behandeling van grief 2 hieronder) volgt dat er een reële kans bestaat dat het gebruik van bestrijdingsmiddelen op het perceel ernstige schade aan de gezondheid van de omwonenden toebrengt. De signalen uit de wetenschap zijn dusdanig serieus dat ██████████ zich dient te onthouden van het gebruik van bestrijdingsmiddelen op het perceel. De mogelijke gezondheidsschade is in dit geval zeer ernstig en eenmaal ingetreden niet terug te draaien of te compenseren.
74. Hoewel het om een onzekerheid gaat – een risico wordt vermoed – zijn de vermoedens dermate ernstig dat deze, mede in verband met de aard van de schade, niet kunnen worden verwaarloosd. Er is sprake van een reële dreiging. Het gaat niet aan om dergelijke signalen in de wind te slaan en bestrijdingsmiddelen in deze hoeveelheden vlak naast woningen te gebruiken tot het moment dat wetenschappelijk onomstotelijk vaststaat dat dit inderdaad schadelijk is voor de gezondheid van omwonenden. Daarbij geldt volgens vaste jurisprudentie dat zelfs bij een kleine kans op ernstige schade reeds een verplichting tot het treffen van voorzorgsmaatregelen kan bestaan.²⁸
75. Bij lelieteelt in het bijzonder is het risico op gezondheidsschade voor omwonenden aanwezig, aangezien daarbij in verhouding veel grotere hoeveelheden bestrijdingsmiddelen worden gespoten dan bij andere teelten. Daarnaast ligt in het onderhavige geval het Perceel heel dichtbij een groot aantal woningen. Daarmee is de kans dat de Omwonenden schade zouden kunnen lijden door het gebruik van bestrijdingsmiddelen ook veel groter. Één persoon die gezondheidsschade lijdt als gevolg van het gebruik van bestrijdingsmiddelen nabij diens woning, is er al één te veel.
76. De Omwonenden begrijpen dat de van ██████████ gevraagde voorzorgsmaatregelen (telen van een ander gewas dan lelies) rigoureuze zijn. Andere gewassen leveren immers veel minder winst op dat lelies. Toch kan de bezwaarlijkheid van de te nemen voorzorgsmaatregelen hier niet opwegen tegen de andere Kelderluik-factoren. Het

²⁷ Hoge Raad 5 november 1965, NJ 1966, 136 m. nt. Scholten, ECLI:NL:HR:1965:AB7079. Franken meent dat bij generieke causaliteitsonzekerheid in lijn met het Kelderluikarrest zou moeten worden aangesloten bij de volgende criteria: aard van de schade, aard van de onzekerheid, hoedanigheid van de partijen en aard van de maatregelen. Toepassing van deze vergelijkbare criteria leidt tot dezelfde uitkomst.

²⁸ HR 8 januari 1982, ECLI:NL:HR:1982:AG4306, NJ 1982/614, m.nt. C.J.H. Brunner (Natronloog); HR 17 december 2004, ECLI:NL:HR:2004:AR3290, NJ 2006/147, m.nt. C.J.H. Brunner (Hertel/Van der Lugt); HR 25 november 2005, ECLI:NL:HR:2005:AT8782, NJ 2009/103, m.nt. I. Giesen (Eternit/Horsting).

economische belang van [REDACTED] méér winst te maken, kan naar overtuiging van de Omwonenden niet opwegen tegen het belang van henzelf en hun kinderen om niet het risico te lopen op ernstige gezondheidsschade.

Dit zou ook niet stroken met overweging 24 Verordening Gewasbeschermingsmiddelen en de standaard jurisprudentie van het Europese Hof van Justitie dat de bescherming van de gezondheid van mens en dier en van het milieu voorrang moet hebben op economische overwegingen.²⁹

77. Kortom: aan alle voorwaarden van onrechtmatig handelen is voldaan, waardoor ook de onrechtmatige daad grondslag biedt voor bekrachtiging van het verbod dat door de voorzieningenrechter is uitgesproken.

78. Tot slot wijzen de Omwonenden in dit kader – mede in reactie op de stelling van [REDACTED] dat er vanuit de politiek kritisch is gereageerd op een vergelijkbaar vonnis van de rechtbank Noord-Nederland³⁰ - op het door (voormalig) minister Adema aangekondigde onderzoek naar het inperken van de lelieteelt.³¹ Onderdeel van dit onderzoek zal zijn welke maatregelen gemeenten kunnen nemen om lelieteelt in de buurt van scholen en woningen te beperken. Dit onderzoek is nog niet uitgevoerd en uiteraard is nog niet duidelijk hoe de nieuwe minister hiermee om zal gaan, maar het laat wel zien dat ook de politiek inmiddels ook inziet dat maatregelen om direct omwonenden te beschermen noodzakelijk zijn.

Antwoord op Grief II: reële kans op gezondheidsschade

79. De tweede grief van [REDACTED] ziet op het oordeel van de voorzieningenrechter dat de Omwonenden de reële kans op gezondheidsschade voldoende aannemelijk hebben gemaakt (rov. 5.11). De Omwonenden menen dat er meer dan voldoende aanleiding voor dit oordeel is, en verwijzen daarvoor naar wat zij in deze memorie uiteen hebben gezet over de feiten in alinea's 31 t/m 41, die hier als herhaald en ingelast moeten worden beschouwd.

80. De Omwonenden zullen hieronder nog kort reageren op de specifieke kritiek van [REDACTED]

81. Allereerst stelt [REDACTED] dat chemische middelen vrijwel altijd schadelijk zijn, en dat er vrijwel overal risico's aan verbonden zijn. [REDACTED] noemt in dat kader autorijden en arsenicum in brood (al. 3.2 memorie van antwoord). Verderop in de memorie haalt [REDACTED] een blog aan van J.C. Hanekamp, waarin staat dat ook cafeïne en water toxisch kunnen zijn. Deze vergelijkingen slaan de plank volledig mis. In onderhavige zaak gaat het over een risico waarover het Ctgb zelf haar zorgen ("concerns", zie al. 35) heeft

²⁹ HvJEU 25 april 2024, C-208/22, ECLI:EU:C:2024:350 (Pan Europe - Closer), ov. 68 en de daar aangehaalde rechtspraak en Gerecht EU 17 mei 2018, T-429/13 en T-451/13, ECLI:EU:T:2018:280 (Bayer CropScience), ov. 106 en de daar aangehaalde rechtspraak

³⁰ Rechtbank Noord-Nederland 12 juni 2023, ECLI:NL:RBNNE:2023:2333 (Lelieteelt Boterveen)

³¹ Zie <https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2024/06/27/adema-belooft-plan-van-aanpak-voor-beperkingareaal-lelieteelt> en <https://www.akkervijzer.nl/artikel/1015536-minister-wil-vaart-maken-met-maatregelenom-groei-lelieteelt-te-stoppen/>

uitgesproken. Het RIVM en de Gezondheidsraad hebben het verband met neurodegeneratieve aandoeningen plausibel genoemd en Parkinson wordt in Frankrijk en Duitsland inmiddels als beroepsziekte voor boeren gekwalificeerd (er wordt later dit jaar besloten of dit ook in Nederland zal gebeuren).³² Uit onderzoek blijkt dat er cognitieve effecten optreden bij kinderen en adolescenten die in de buurt van akkers wonen (**productie 22**: deskundigenverklaring Van den Berg). Het spreekt voor zich dat het hier gaat om totaal andere risico's dan uitlaatgassen of het drinken van water of koffie. Dat [REDACTED] deze vergelijking maakt, laat zien dat zij de zorgen van de Omwonenden totaal niet serieus neemt.

82. [REDACTED] grieft in alinea 3.3 tegen (1) het oordeel van de voorzieningenrechter dat de testen en analyses die zijn voorgeschreven in de Europese toelatingsprocedure niet voldoende geschikt zijn om een goed beeld te geven van mogelijke gezondheidsschade (rov. 5.8) en (2) het oordeel dat het feit dat de gewasbeschermingsmiddelen zijn toegelaten door de EFSA en het Ctgb onvoldoende is om aan te nemen dat er geen risico op neurodegeneratieve ziektes voor omwonenden of ontwikkelingsstoornissen bij hun kinderen bestaat (rov. 5.10). Volgens [REDACTED] kan het enkel ontbreken van de uitkomst van onderzoeken niet tot de conclusie leiden dat er dus een te grote kans op gezondheidsschade is. Dat zijn de Omwonenden het op zichzelf met [REDACTED] eens, maar dat is dan ook in het geheel niet in het vonnis te lezen. De voorzieningenrechter oordeelt eerst dat de toelating van de middelen niet betekent dat die veilig zijn, en vervolgens (en dus los van die eerste constatering) dat de reële kans op gezondheidsschade voldoende aannemelijk is gemaakt (rov. 5.11 en 5.14 – 5.21). Dit argument van [REDACTED] kan dan ook niet slagen.
83. In alinea 3.4 klaagt [REDACTED] dat het oordeel dat de reële kans op gezondheidsschade voldoende aannemelijk is gemaakt, niet rijmt met de vaststelling dat niet bekend is bij welke mate van blootstelling aan de gewasbeschermingsmiddelen de schadelijke effecten kunnen optreden (rov. 5.18). Volgens [REDACTED] [REDACTED] is het oordeel van de voorzieningenrechter daarom gebaseerd op "*algemene gevoelens van angst en onbehagen*". [REDACTED] doet daarmee geen recht aan het zeer doorwrochte oordeel van de voorzieningenrechter. De voorzieningenrechter heeft het oordeel dat de reële kans op gezondheidsschade voldoende aannemelijk is gemaakt gebaseerd op een groot aantal onderzoeken, en op conclusies van het RIVM en de Gezondheidsraad. Het feit dat onbekend is bij welke mate van blootstelling en bij welk middel er gezondheidsschade optreedt, is nu juist het probleem. Dit is bij de toelating van de middelen niet onderzocht, waardoor er mogelijk (en in dit geval is dat zelfs plausibel) niet is voldaan aan het vereiste van artikel 4 lid 3 sub b Verordening Gewasbeschermingsmiddelen dat er geen onmiddellijk of uitgesteld schadelijk effect op de gezondheid van de mens mag zijn.
84. [REDACTED] klaagt in alinea 3.5 dat de voorzieningenrechter heeft verwezen naar conclusies van het RIVM en de Gezondheidsraad, maar dat zij daarbij niet heeft betrokken dat deze instanties "juist welbewust niet tot ingrijpen hebben geadviseerd". Daarbij wijst [REDACTED] erop dat het hof Arnhem-Leeuwarden en de voorzieningenrechter van de rechtbank Oost-

³² Ter uitvoering van de motie van de leden Podt en Grinwis over de nodige stappen zetten om Parkinson voor 2025 aan te merken als beroepsziekte en te laten vallen onder de TSB, TK 2023-24, 27 858, nr 66

Brabant in hun uitspraken waarbij slechts een beperkt verbod op het gebruik van bestrijdingsmiddelen werd opgelegd, wel hebben laten meewegen dat het RIVM en de Gezondheidsraad geen aanleiding hebben gezien om de overheid te adviseren tot het treffen van onmiddellijke maatregelen zoals een verbod of het beperken van het gebruik van bestrijdingsmiddelen.

85. Het RIVM en de Gezondheidsraad hebben weliswaar niet geadviseerd om de toepassing van alle bestrijdingsmiddelen in Nederland op alle gewassen onmiddellijk te verbieden (waardoor de voedselvoorziening in ernstig gevaar zou komen), maar hebben wel geadviseerd om het voorzorgsbeginsel in acht te nemen en het gebruik van bestrijdingsmiddelen tot een minimum te beperken.³³ Daarmee komt de conclusie van het hof Arnhem-Leeuwarden dat de *“Gezondheidsraad uit het (literatuur)onderzoek geen gevaar voor gezondheidsschade bij omwonenden heeft afgeleid”* (rov. 3.21) niet overeen met wat er feitelijk in het rapport staat. Het rapport (**productie 21**) vermeldt nu juist dat de ongerustheid over schadelijke gezondheidseffecten niet wordt weggenomen door het feit dat er op basis van het spaarzame onderzoek in ons land nog geen duidelijke indicaties van substantiële gezondheidsschade naar aanleiding van langdurige blootstelling zijn vastgesteld. De aanwijzingen voor effecten die uit sommige van deze onderzoeken wel naar voren komen, sluiten aan bij buitenlandse bevindingen (pagina 3). Vervolgens concludeert de Gezondheidsraad dat de conclusie “gerechtvaardigd” is “dat blootstelling aan chemische gewasbeschermingsmiddelen een risico voor de gezondheid vormt, al is niet duidelijk hoe groot het risico in de huidige Nederlandse landbouwpraktijk is”. Ook stelt het rapport dat actie, en toepassing van het voorzorgsbeginsel, noodzakelijk is, omdat meer onderzoek naar de (lange termijn) gezondheidsrisico’s te lang gaat duren, net als het verbeteren van de toelatingsprocedure van gewasbeschermingsmiddelen (pagina’s 4 en 5). Daarin past dat er geen grote hoeveelheden bestrijdingsmiddelen worden gebruikt voor het telen van lelies (die niet eetbaar zijn en vrijwel allemaal worden geëxporteerd) naast woningen met opgroeiende kinderen.
86. Daarnaast is van belang dat de omstandigheden in de genoemde zaken anders zijn dan in de onderhavige zaak. In de betreffende zaken werd een verbod uitgesproken op het toepassen van andere (en door de voorzieningenrechter Oost-Brabant: méér) gewasbeschermingsmiddelen dan de betreffende teler minimaal dacht nog nodig te hebben om het teeltseizoen af te maken. Daarbij was van belang dat de teelten in die zaken al vergevorderd waren, en dat een verbod zou leiden tot grote financiële verliezen. Daarom viel de belangenafweging in die gevallen deels in het voordeel van de teler uit. In deze zaak is de belangenafweging echter terecht in het voordeel van de Omwonenden uitgevallen. Het belang van de omwonenden om niet met schadelijke middelen geconfronteerd te worden moet zwaar wegen. Het belang van de teler is daarentegen gering. Anders dan in de genoemde zaken waren de leliebollen in onderhavige zaak nog niet geplant ten tijde van de uitspraak, zodat de teler nog alle mogelijkheid had een alternatief gewas (zoals in dit geval wortels) op het Perceel te planten. Weliswaar had zij meer geld kunnen verdienen met de teelt van lelies dan de teelt van de meeste andere gewassen, dit belang kan niet opwegen tegen het gezondheidsbelang van de Omwonenden en hun kinderen.

³³ Zie ook hof Arnhem-Leeuwarden 10 juli 2023, ECLI:NL:RBOBR:2024:3440, rov. 3.25

87. In alinea's 3.8 t/m 3.20 van haar grieven, klaagt ██████ dat de voorzieningenrechter heeft verwezen naar een aantal publicaties en onderzoeken ter ondersteuning van het oordeel dat de Omwonenden de reële kans op gezondheidsschade voldoende aannemelijk hebben gemaakt (rov. 5.11). Volgens ██████ is dit onterecht omdat daarin enkel een verband wordt gelegd tussen het gebruik van bestrijdingsmiddelen die inmiddels verboden zijn en een verhoogde kans op neurodegeneratieve ziektes voor gebruikers.
88. Dit klopt niet. De Omwonenden hebben verschillende recente onderzoeken genoemd, waarin dus wel degelijk sprake is van dezelfde middelen en methodes als thans gebruikelijk. Het is dan ook niet voor niets dat het RIVM en de Gezondheidsraad gezondheidsschade plausibel noemen.
89. Ter verdere onderbouwing van de stelling dat er een reële kans op gezondheidsschade bestaat bij grootschalig gebruik van bestrijdingsmiddelen vlak naast woningen, hebben de Omwonenden prof. Van den Berg om een uitgebreidere deskundigenverklaring gevraagd. In die deskundigenverklaring heeft Van den Berg specifiek gekeken naar recente onderzoeken:
- "Deze evaluatie is voornamelijk gebaseerd op wetenschappelijke literatuur die niet ouder is dan ongeveer 5 tot 10 jaar en zijn gepubliceerd in peer reviewed wetenschappelijke tijdschriften. Dit tijdsbestek is gekozen i.v.m. de sterk wisselende bestrijdingsmiddelen gedurende de laatste 30 tot 40 jaar die in landbouwpraktijken worden gebruikt."*
90. ██████ bekritiseert in alinea 3.11 t/m 3.12 van de memorie van grieven de eerdere verklaring van Van den Berg. Volgens ██████ kan de verklaring van Van den Berg niets zeggen over het potentiële risico in deze situatie omdat – kort gezegd – de dosis het gif maakt en het nu juist niet bekend is welke dosis leidt tot welk risico. ██████ verwijst daartoe naar een blog van J.C. Hanekamp waarin onder meer staat dat ook water en cafeïne toxisch kunnen zijn in bepaalde doses. Hierop is al ingegaan in alinea 81 hierboven. Van belang is daarbij nog om te benadrukken dat de onderzoeken die Van den Berg aanhaalt ook duiden op een risico voor omwonenden in vergelijkbare situaties als de onderhavige. Van den Berg verwijst bijvoorbeeld naar verschillende recente overzichtsartikelen in gezaghebbende wetenschappelijke tijdschriften waarin is geconcludeerd dat zowel prenatale als postnatale blootstelling aan bestrijdingsmiddelen zijn gerelateerd aan neurologische ontwikkelingsstoornissen (**productie 22**, p. 3).

Overigens is de heer Hanekamp, auteur van het betreffende blogartikel geen toxicoloog. Recent is een artikel verschenen in NRC Handelsblad waaruit blijkt dat Hanekamp een discutabele rol heeft gespeeld in het Nederlandse stikstofdebat, en dat hij veelvuldig in opdracht van landbouworganisaties onderzoek heeft gedaan waarbij de uitkomst van zijn rapporten "vaak eenzijdig" was.³⁴

91. ██████ verwijst in alinea 3.13 naar een e-mail van het RIVM waarin wordt bevestigd dat de door prof. Van den Berg genoemde onderzoeken bij het RIVM bekend zijn. Het

³⁴ Tom-Jan Meeus, 'Hoe Trumps wereld het Nederlandse stikstofbeleid beïnvloedde', NRC Handelsblad 7 en 8 september 2024, vindplaats: <https://www.nrc.nl/nieuws/2024/09/06/hoe-trumps-wereld-invloed-kreeg-op-het-nederlandse-stikstofbeleid-a4864808> (geraadpleegd 8 september)

RIVM schrijft in die e-mail ook dat het RIVM niet in de positie is om te beoordelen of partijen deze adviezen voor het specifieke geval juist interpreteren. Dit spreekt volgens de Omwonenden boekdelen. Als het RIVM van oordeel zou zijn dat er géén sprake is van een gezondheidsrisico zou zij dat zonder meer hebben bevestigd, en op haar website ook een mededeling van die strekking hebben geplaatst. Dat zou immers onterechte zorgen hierover bij omwonenden en in de samenleving kunnen wegnemen. Dat heeft zij niet gedaan, omdat zij weet dat bestrijdingsmiddelen schadelijk kunnen zijn voor de gezondheid van omwonenden, en dat dit verband verder moet worden onderzocht. Dat staat ook met zoveel woorden op de website van het RIVM.³⁵

Bestrijdingsmiddelen kunnen schadelijk zijn voor de gezondheid van omwonenden. Het RIVM heeft nu voor vijf ziekten en aandoeningen beschreven op welke manier dit verband het best kan worden onderzocht.

In dit kader is overigens ook tekenend dat uit WOO-stukken is gebleken dat het RIVM in een eerdere versie van het OBO onderzoek had opgeroepen om de toelating van bestrijdingsmiddelen op nationaal niveau aan te scherpen, en niet de Europese procedures af te wachten. Die aanscherping zou volgens het RIVM noodzakelijk zijn om "veilig gebruik van de middelen ook op korte termijn te waarborgen". De betreffende passage is onder druk van het Ctgb geschrapt. (Zie het Zembla artikel hierover in **productie 13** bij dagvaarding)

92. In alinea 3.14 klaagt ██████████ dat de voorzieningenrechter ten onrechte heeft geoordeeld dat aannemelijk is dat in de lilieteelt de mate van blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen voor omwonenden aanmerkelijk groter is dan bij de teelt van andere gewassen (rov. 5.18). Zoals blijkt uit alinea 7 en 8 aan het begin van deze memorie, is deze vaststelling van de voorzieningenrechter terecht.
93. In alinea's 3.16 en 3.17 komt ██████████ op tegen rov. 5.19 van het vonnis. Volgens ██████████ is de voorzieningenrechter voorbij gegaan aan de maatregelen die ██████████ zou nemen. Volgens ██████████ hebben het hof Arnhem-Leeuwarden en de voorzieningenrechter Oost-Brabant in de genoemde andere "liliezaken" wél de door de teler genoemde maatregelen meegewogen, en heeft de voorzieningenrechter dat in het vonnis waarvan beroep ten onrechte niet gedaan. De Omwonenden menen echter dat de voorzieningenrechter het juist goed gezien heeft. De door ██████████ aangeboden maatregelen dragen niet of nauwelijks bij aan vermindering van het risico. Uit het OBO-onderzoek blijkt dat er op 250 meter afstand van woningen ongeveer dezelfde

³⁵ <https://www.rivm.nl/nieuws/onderzoek-naar-gezondheidseffecten-door-bestrijdingsmiddelen-haalbaar-en-zinvol>

hoeveelheid bestrijdingsmiddelen worden aangetroffen als naast de akkers. Een bufferzone van 50 meter zet dan ook geen zoden aan de dijk (zie ook de deskundigenverklaring van Van den Berg, **productie 22**). Hetzelfde geldt voor het inzetten van driftreducerende maatregelen. Het OBO-onderzoek is uitgevoerd op dagen dat er geen wind richting de woningen waaide (**productie 12** bij dagvaarding, p. 24). Dat betekent dus dat de genoemde hoeveelheden bestrijdingsmiddelen werden aangetroffen zonder dat sprake was van drift. Driftreducerende maatregelen dragen dus in zoverre alleen maar bij dat daarmee wordt voorkomen dat er nog véél meer bestrijdingsmiddelen in en om woningen terecht komen.

94. In alinea 3.18 stelt [REDACTED] dat bestrijdingsmiddelen die bij omwonenden worden aangetroffen ook van andere omliggende percelen kunnen zijn. De Omwonenden begrijpen niet zo goed waarom dat ertoe zou moeten leiden dat het opgelegde verbod niet gerechtvaardigd is. Juist als de Omwonenden en hun kinderen ook al (in mindere mate) worden blootgesteld aan bestrijdingsmiddelen uit de omgeving, is dat te meer reden om hen niet bloot te stellen aan nog veel meer bestrijdingsmiddelen die nog veel dichterbij hun woning worden gespoten. Deze omstandigheid maakt het risico op gezondheidsschade alleen maar groter. Voor zover [REDACTED] bedoelt dat het OBO-onderzoek niet aantoont dat bestrijdingsmiddelen die zijn gespoten in omstandigheden waarbij geen meetbare drift optrad, bijdragen aan de gemeten concentraties, omdat die concentraties ook allemaal van andere akkers afkomstig zouden kunnen zijn, kan die stelling niet worden gevolgd. Een van de conclusies van het OBO-onderzoek (**productie 11** bij dagvaarding) is nu juist: "*Calculations showed that volatilization of pesticides from the field after spraying and pesticides in house dust are likely the most important routes for exposure to pesticides of residents living close to bulb fields in our study.*" Daarbij gaat het dus om residuen die afkomstig zijn van het betreffende perceel nadat daarop gespoten is. Overigens gebruikten de telers die meededen aan het OBO-onderzoek ook driftreducerende technieken, waarmee de drift 75-95% werd verminderd.³⁶
95. In alinea 3.19 stelt [REDACTED] dat indien de voorzieningenrechter het OBO-onderzoek ten grondslag heeft gelegd aan de conclusie dat er reële kans is op gezondheidsschade, dit oordeel onjuist is, omdat dit onderzoek niet was gericht op het beoordelen van gezondheidsrisico's. De voorzieningenrechter heeft in rechtsoverweging 5.19 vastgesteld dat uit het OBO-onderzoek volgt dat restanten van gewasbeschermingsmiddelen zijn aangetroffen in de buitenlucht rond nabij akkers gelegen woningen tot wel 250 meter afstand en zelfs in het huisstof en op de deurmat en in de urine van omwonenden. Die vaststelling is volledig juist. De voorzieningenrechter overweegt nergens dat het OBO-onderzoek ook iets zou zeggen over gezondheidsschade.

Antwoord op Grief III: belangenafweging

96. De derde grief van [REDACTED] richt zich tegen de belangenafweging van de voorzieningenrechter, zoals blijkt uit rechtsoverweging 5.13 van het vonnis. De Omwonenden menen dat uit het voorgaande al blijkt dat de belangenafweging van de voorzieningenrechter juist en voldoende gemotiveerd is, en dat ook deze grief dus niet kan slagen.

³⁶ Prof. dr. ir. R.C.H. Vermeulen, OBO onderzoeksrapport 'Research on exposure of residents to pesticides in the Netherlands', p. 238 vindplaats: https://www.bestrijdingsmiddelen-omwonenden.nl/sites/default/files/2019-04/Report%20OBO_0.pdf (geraadpleegd 5 september 2024)

97. In alinea 4.2 van de memorie van grieven klaagt [REDACTED] dat toewijzing van een verbod op basis van een belangenafweging niet is toegestaan. [REDACTED] miskent daarmee dat de voorzieningenrechter het verbod niet heeft opgelegd op grond van een belangenafweging, maar op grond van het voorzorgsbeginsel, ingevuld door een belangenafweging. De voorzieningenrechter overweegt in rechtsoverweging 5.12 van het vonnis, onder verwijzing naar artikel 7 van Verordening 178/2002, dat bij de toepassing van het voorzorgsbeginsel een belangenafweging dient te worden gemaakt bij het nemen van voorlopige maatregelen en dat die maatregelen niet verder dienen te gaan dan noodzakelijk is (zie ook het hof Arnhem-Leeuwarden zoals geciteerd in alinea 59 hierboven). De uitkomst van die belangenafweging bepaalt dus of het voorzorgsbeginsel moet worden toegepast. Vervolgens heeft de voorzieningenrechter in rechtsoverweging 5.13 t/m 5.23 de in het geding zijnde belangen tegen elkaar afgewogen en geconcludeerd dat het verbod kan worden toegewezen op grond van het voorzorgsbeginsel.
98. [REDACTED] stelt in alinea 4.3 dat de voorzieningenrechter ten onrechte heeft geoordeeld dat [REDACTED] het Perceel kan gebruiken voor minder belastende teelten. Dit oordeel is feitelijk juist, en [REDACTED] doet dit momenteel ook door wortels te telen. [REDACTED] is het er blijkens de toelichting niet mee eens dat de voorzieningenrechter haar belang om lelies te telen minder zwaar heeft gewogen dan het belang van de Omwonenden. Hiertoe voert [REDACTED] opnieuw aan dat geen sprake zou zijn van een reëel risico op ernstige gezondheidsschade. De Omwonenden verwijzen op dit punt naar alinea's 31 t/m 41 en hun antwoord op grief II hierboven. Gezien de daar genoemde feiten is het terecht dat de voorzieningenrechter het gezondheidsbelang van de Omwonenden heeft gesteld boven het belang van [REDACTED] om sierbloemen te telen (die grotendeels naar het buitenland worden geëxporteerd), waarbij de voedselvoorziening niet in het geding is, en het enige belang dat speelt dus winstmaximalisatie is.

Zie ook het Hof van Justitie in *Bayer CropScience*³⁷:

"Het voorzorgsbeginsel vormt een algemeen beginsel van het Unierecht, dat de betrokken autoriteiten verplicht in het welbepaalde kader van de uitoefening van de hun bij de betrokken regeling toegekende bevoegdheden passende maatregelen te nemen om een aantal potentiële gevaren voor de volksgezondheid, de veiligheid en het milieu te voorkomen, waarbij aan de vereisten in verband met de bescherming van deze belangen voorrang moet worden verleend boven economische belangen"

99. [REDACTED] noemt in alinea 4.3 en 4.4 dat [REDACTED] het recht zou hebben om hetzelfde behandeld te worden als andere agrariërs. Als [REDACTED] bedoelt dat hij niet aangesproken mag worden op zijn handelen als niet ook andere agrariërs een verbod op soortgelijk handelen opgelegd krijgen, kan dat argument niet slagen. Dat derden ook onrechtmatig handelen of handelen in strijd met het voorzorgsbeginsel, en daar om welke reden dan ook niet op worden aangesproken door omwonenden, betekent niet dat [REDACTED] niet kan worden aangesproken op datzelfde handelen.
100. Ten slotte klaagt [REDACTED] dat de voorzieningenrechter artikel 7 lid 2 van Verordening 178/2002 niet in acht heeft genomen. [REDACTED] miskent daarmee dat de voorzieningenrechter juist expliciet op grond van artikel 7 lid 2 van Verordening 178/2002 de belangenafweging heeft gemaakt (rov. 5.12). Dat [REDACTED] het niet eens is met de

³⁷ Gerecht EU 17 mei 2018, T-429/13 en T-451/13, ECLI:EU:T:2018:280 (Bayer CropScience), ov. 109

uitkomst daarvan, doet daar niet aan af. ██████ wijst er nog op dat artikel 7 lid 2 van Verordening 178/2002 ook bepaalt dat voorlopige maatregelen binnen een redelijke termijn opnieuw dienen te worden gezien, en vindt dat daarmee niet strookt dat de voorzieningenrechter een "definitief verbod" heeft opgelegd. ██████ miskent daarmee dat maatregelen die door de voorzieningenrechter worden opgelegd per definitie voorlopig zijn, en dat als zij meent dat er nieuwe omstandigheden zijn waardoor reden zou zijn tot opheffing van het verbod, zij zich opnieuw tot de voorzieningenrechter kan wenden om een oordeel te vragen over de gewijzigde situatie.

Antwoord op grief 4: dwangsom en proceskostenveroordeling

101. Nu het opgelegde verbod op grond van het bovenstaande in stand moet blijven, kunnen ook de daaraan verbonden dwangsom en de proceskostenveroordeling in stand blijven.

Conclusie

De Omwonenden verzoeken uw hof eerbiedig om het vonnis waarvan beroep te bekrachtigen, met veroordeling van appellante in de kosten van dit geding, waaronder de nakosten, en de kostenveroordeling uitvoerbaar bij voorraad te verklaren.

Advocaat